

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Թ. ՏԱՐԻ 1935

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1935 — ԱՊՐԻԼ

ԹԻԻ 4

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՂՈՒՀԱՅՔ

քանին՝ ճշդիւ կը զործադրէին խստակեցութեան այդ կանոնը, և, հաւատքով յորդ և հօր, Բ՛նչ ինդալից զգացմամբ կ'աւրէին, և կը կատարէին իրենց պարտականութիւնները:

Այս բառը, շատոնց իր իմաստը կորսնցուցած՝ կեանքին մէջ, բառարաններէն եւ եկեղեցական մատեաններէն ներս միայն կը պահէ լոկ հնախօսական արժէք մը:

Առասպել չէ երբեք, ո՛չ ալ երեւակայութեան հնարք սակայն՝ երբ կ'ըսեն թէ, հին դարերուն մէջ, մարդիկ, կրօնական ապաշխարութեան օրերուն մանաւանդ, իրենց հոգին զօրացնելու խորհուրդով, ա՛յնքան զրկանքի կ'ենթարկէին մարմիննին որ, սնունդի համար կը բաւականանային ճացով եւ աղով, հիւանդներուն միայն թոյլատրելի նկատելով քիչ մը բանջարեղէնի արտօնութիւնը, իբր շնորհ:

Ճամբորդի մը օրագրութիւնը, որ վերջերս հրատարակուեցաւ, կը պատմէ թէ տակաւին հազիւ երեք դարեր առաջ, Ս. Քաղաքիս մէջ, այս նուիրական յարկին ներքեւ,

Ո՛չ ընդհանուր զիտական լոյսերու դիմենք, և ո՛չ առողջարանական ցուցմունքներու՝ այդպիսի կենցաղակերպի մը կարելիութեան կամ անհնարութեան թերուդէմ փաստեր դասաւորելու համար: Ընդունինք թէ իրականութիւն մըն էր ատիկա իր ատենին. ու ընդունինք դարձեալ թէ ժամանակը, որ մեծ կերտողն ու քանդողն է միանգամայն, պէտքերու և պահանջներու աւելի կամ նուազ ստիպողականութեան առջև, դարերու ընթացքին հետզհետէ եղանակաւորած է ամենահին այդ կերպը, եկեղեցական կանոնադրութեամբ նոյն իսկ վերածելով զայն ոմանց մօտ նուազ թոյլ՝ այլոց մօտ լայնագոյն կարգադրութեանց:

Բայց որովհետև, Առաքեալին մտածութեամբը նոյն իսկ՝ Աստուծոյ թափառութիւնը, այսինքն հաւատքի կեանքը, ո՛չ կերակուրի եւ ո՛չ ըմպելիի հարցերով է որ պիտի փառաւորուի, ոչ մէկիս խղճմտանքին կրնայ վրդովանք պատճառել ժամանակէն ու բարքերէն հարկադրուած այդ փոփոխութիւնը: Ու մենք, չբաժնուելով հանդերձ պահեցողութեան վերաբերմամբ մեր եկեղեցւոյ ողջմտութեան որդեգրած կերպէն, Աղուհացիին վրայ կը նայինք, իբրև այլաբանական արժէքի մը վրայ, ինչպէս կ'ըլլան առհասարակ կիրարկութենէ ինկած հին և նուիրական իրերը և անունները:

Աղուհացի. այո՛, այդ բառին մէջ պատկեր մը՝ իմաստի տարազ մը կայ, որ կրնայ մեզի խօսիլ դեռ բաւական բարձրէն, ուղղակի մեր հոգւոյն հետ կապ ունեցող հարցի մը, աւելի ճիշդ՝ պարտականութեան մը վրայ քաշելով մեր ուշադրութիւնը: — Եթէ հացը ամենէն հիմնական պէտքն է ֆիզիքական կեանքին և աղը՝ համը անոր, ոչ-նիւթական տեսակէտէն նկատի առած ատենս նիս՝ Աղուհացի պէտք է նշանակէ հոգևոր կեանքին հիմն ու համը, որոնք կրօնքն ու բարոյականը կրնան ըլլալ գերազանցապէս:

Կրօնքը հիմն է արդարև, այսինքն հաստատութիւնը, ու բարոյականը՝ համը, այսինքն շնորհը կեանքին:

Իրաւամբ ըսած է մեծ միտք մը թէ «Կրօնքը իտէալին բաժինն է մարդկային կեանքին մէջ». առանց անոր՝ որ և է իմաստէ և արժէքէ զուրկ պիտի ըլլար մարդը ինքնին երկրի վրայ: Անհատի մը ոչ այնքան զործերուն, որքան ձգտումներուն մէջ, որոնք հոգիին ներքին կենդանութեան վառարանը կը ցուցնեն, այսինքն կրօնքին մէջ է որ ի յայտ կուգայ իր անձնաւորութիւնը: Պարագան նոյնն է, աւելի մեծ չափի մը վրայ անշուշտ, ժողովուրդներուն համար, որոնց հաւաքական կեանքին լիակատար արտայայտութիւնը աւելի իրենց կրօնքին մէջ է որ կը տեսնուի քան թէ անոնց պատմութեան մէջ:

«Կրօնքը հոգիին պէտքերուն եւ իմացականութեան ճիգերուն արտադրոյթն է» կ'ըսէ ուրիշ մը: Հոգիին գերագոյն պէտքը կամ կարիքն է սէրը, իսկ միտքինը՝ լոյսը, այսինքն զութ և ճշմարտութիւն: Հանէ զութի զգացումը մարդէն, ան պիտի նմանի ծաղկաբաժակին, որուն մէջէն փրցուած է բեղմնափոշին կրող մասը. վերցո՛ւր անկէ ճշմարտութեան իլծը, անիկա պիտի խորհիլ տայ քեզի արձանի մը կուրծքէն վրայ:

Կրօնքն է մարդուն հոգևոր կեանքին հիմը կազմող ուժը:

Իսկ բարոյականը, ըստ Լամբլէի՝ «այն տունկը, որուն արմատները երկինքի մէջ են, ու ծաղիկներն ու պտուղները կը խնկին ու կը գեղեցկացնեն երկիրը», անիկա հոգիին այն շնորհն է, որ թոյլ չի տար որ կրօնքի խորհուր-

դուրը մնած ու ուռճացած առաքինութիւնները շեղին բնաւ իրենց նպատակէն . այսինքն ինքն է որ կեանքի մէջ անոնց կիրառութեան կերպն ու պայմանները կը ճշդէ : Իր սկզբունքները բացարձակ ճշմարտութիւններ են՝ այնքան ատեն միայն, որքան ատեն իր կապը կը պահէ կրօնքին հետ, այսինքն ցորչափ չի դադրիր լինելէ ինչ որ է . վասնզի իր իսկութեանը մէջ կրօնքին ծնունդն է բարոյականը, քանի որ առանց Աստուծոյ գաղափարին, անբացատրելի իմացում մը պիտի մնար ան, ինչպէս կը մտածէ նոյն ինքն Քանդ :

Երբ կը բաժնեն երկուքը իրարմէ, երբ բարոյականը կը փրթի կրօնքէն, կ'երթայ իր հաստատութիւնը փնտռել շահու կիրքին մէջ . ու այն ատեն ճշդին կը կորանցնէ իր զեղեցկութիւնը, առաքինութիւնը՝ իր դասերը, և պատմութիւնը՝ իր օրինակները : Բարոյականը պէտք չէ լինի կցկտուր . այսինքն ներելի չէ որ մարդս իր կեանքին միայն այս կամ այն կողմին կամ մէկ քանի կողմերուն վրայ, և կամ երբեմն երբեմն, այսինքն ընդհատաբար հետեի բարոյականութեան օրէնքներուն : Առանձնական կեանքի համար զատ՝ և հանրային կեանքի համար զատ բարոյական չի կրնար ըլլալ . ինչպէս նոյն և մի է հոգին, նոյնպէս մի և նոյն է բարոյականը, և աստով է նոյն իսկ որ անիկա հիմն է ընկերութեան :

Հասն ու համը . հիմն ու ոյժը, հաստատութիւնը և վայելչութիւնը . երկուքն ի մի . կրօնքն ու բարոյականը միասին պէտք է լինին միշտ կեանքին տալու իր արժէքն ու նշանակութիւնը :

Գէթ գայս կարենար խորհիլ տալ մեզի Աղուհացք :

* * *

ՍԻՐՏՍ ՔԵԶՄԷ ԲՂԽԵՑԱԻ...

Սիրսս քեզմէ բոլսեցաւ . կը սեւեռի քո արհիդ,
Ինչպէս ասդի մ'ուրիւ ասդ անհունօրէն ծըլաբնակ .
Պասկեդդ անհ՝ կը՝ բացուի հայելիէն ըսպիսակ
Ուր ժամանակն իր սլաֆոլ ցոյց կուտայ պահ մը վրնիս...

Եթէ ինձի յայտնուէ՛ր դէմդ բարի քարտէն,
Խնչ կառօնով իմ ձեռքերս կ'ըլլային ձոյլը յոյսին...
Հիմա ձեռքերս աղօթքի հայցումին մէջ կը մըսին . —
Եթէ արհիս վե՛ր մը քա՛ն ձայնիդ աղեղը նստէն...

Լոյսն իր գինին կը թափէ դառնութեան մո՛ւթ բաժակին .
Ամէն օր քիչ մ'աւելի կը մօտեամ անկազին
Ստուերներուն որ ինձի կը հիւսեն նոր շորաներ...

Կարեմայի՛ դեռ գտնել նամբան ուր քեզ կորուսի,
Երբ հրաժեցի արեալոյսն անվերջօրէն կ'արիւնէր,
Ա՛հ, զգալ շունչդ խորունկ մըրիկին մէջ երազի...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱՅԻ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԸՍՏ ՉԱՄԱՏԵՍԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Բ. ԴԼՈՒԽ

ՅԱԳԱՒՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Շար. Սիսե 1935, էջ 44 էէ)

Ուրեմն Յիսուս, խոստացուած Մեւսիան, կը կատարէ ամբողջ արարողական կարգը՝ ինչպէս նաև բարոյական օրէնքը: Ան կը կատարէ զանոնք, վասնզի կը վերանորոգէ զանոնք, եւ ոչ թէ որովհետև անոնց վրայ ուրիշ պատուէրներ կ'աւելցրնէ: Ասոր համար է որ կատարելով զանոնք, թէ՛ մին եւ թէ՛ միւսը, կ'ընդգրկէ եւ միութեան կը վերածէ զանոնք: Արդարեւ, Քրիստոսի մէջ կ'ընկուզուին օրէնքը, Աստուծոյ կամքը որ մարդուն կը պարտադրուի, եւ ծէսը, մարգէն առ Աստուած վերընծայուած պարգևը, որոնք, երկուքն ալ, իրենց կատարումը կը դրոշմեն սիրոյ մէջ, որ Աւետարանին արքայական առանձնանքն են ու պարտականութիւնն է: Սէրը միթէ ճշմարիտ հրեանազանութիւնը եւ նոյն ատեն ճշմարիտ ընծայարեութիւնը՝ այսինքն բարոյականի եւ կրօնի խտացումը չէ՞: Բայց խնդիրը պաշտամունքի՝ վրայ ըլլայ կամ վարաց կանոններու, այդ մանրամասնեալ պատուիրանները կը զաղբին գոյութիւն ունենալէ՝ իրենց կատարումին իրողութեամբը նոյն իսկ: Կետեանքները կը գործադրուին ներս կը թափանցէ եւ կը կերպարանափոխէ զանոնք:

Ամենօրեայ փորձառութիւնէն առնուած օրինակ մը պիտի պատկերապարզէ այս գիտողութիւնը: Երբ մանուկ մը կ'ուզենք կրթել, չենք կրնար բանականութեան խրատներուն համեմատ ուղղել զայն: Անիկա յաճախ կ'ընդունի հրամաններ, զորս ստիպուած է կատարել, առանց հասկնա-

լու զանոնք: Խոհական դաստիարակութեան նպատակն է միշտ ստեղծել նախ այնպիսի ունակութիւններ, որ մանուկը կամ պատանին պաշտպանեն չարին դէմ: Բայց այս առաջին աստիճանը, որքան ալ տնհրածիշտ ըլլայ, անբաւական բուն մըն է: Տըղան տ'ըջափ մեծնայ՝ պէտք է տ'ըջափ տւելի բարձրանայ այդ զանազան յանձնարարութեանց սկզբունքին, եւ որքան աւելի սերտիւ ըմբռնէ զանոնք իրենց գործարանողութեանը մէջ, այնքան աւելի լաւ կերպով կը գործադրէ զանոնք, ոչ թէ՛ նմանութեամբ կամ սովորաժողութեամբ, այլ տնայական համոզումներու ոյժով, այսինքն սրտանց: Կրաւորական հնազանդութենէն անկիւ կ'ենէ խորհրդածեալ եւ կամաւոր գործունէութեան, մինչև որ շարժի ազատութեամբը չափահասին. որ, պարտականութիւնը ճանչնալով եւ անոր նկատմամբ յարգանք զգալով, այլ եւս պէտք չունի մանրամասն պատուէրներու, որոնցմով կ'ողողէին զինքը իր մանկութեանը միջոցին. օրէնքը կը մարմնանայ անոր վարմունքին մէջ, վասնզի կենդանի է անոր մէջ:

Այսպիսի է ահա այն ուղղութիւնը զոր Փրկիչը որդեգրած է իր թագաւորութեան վարչութեան մէջ, եթէ Հին Ուխտի Աստուածը իր ժողովուրդը խնամակալութեան ներքեւ կը թողուր, ինչ որ անոր տուած իր օրէնսդրութեան ձևէն կը հասկնայ, հոգեւոր չափահասութեան թուականը կը բացուի Քրիստոսի երեւումով: Ուրեմն երբ Փրկիչը չարութիւն եւ օրինական սրբութիւններուն ջնջումը կը յայտարարէ, նոր սկզբունքն է որ կը հաստատէ. երբ ընդհակառակն օրէնքին խիստ գործադրութեան վրայ կը պնդէ, պատճառն այն է որ հոգիի կրօնը իր պատմական տեսակետին կը կապէ, քանի որ պէտք է սկսիլ — վերեւ ցուցուած եղանակով — նախ գործքով հնազանդութենէն, յետոյ, անցնելու համար արտի շնորհաց: Խնչպէս, արգարեւ ամենէն քիչ մերժողը ամենէն շատ պիտի տար: Եթէ մարգիկ նոյն իսկ Յաւիտեանականին չեն ընկեր մանր բաներու զուրկի զիջումներ, ի՞նչ իրաւունքով կը կարծեն սիրել զայն այնպէս ինչպէս Յիսուս կը պահանջէ:

Այս է ահա ասիկ Տիրոջ իր աշտ-

կրտսերներուն ըրած ուսուցումին բանալին։ Նշանաւոր այն խօսքին մէջ զոր կը վերլուծեմ հոս (Մտթ. Ե. 17, 18), Գրիստոս ամէն բանէ առաջ կը մատնանշէ անձուկ այն յարաբերութիւնը զոր ինքը կը պահէ իր Աւետարանին և օրէնքին միջև։ Ոչինչ աւելի պատեհ էր քան հաստատութիւնը այդ պաշտօնարարին։ Հարսանկան խնճոյքի գինարբուքին մէջ, փեսաւէրները չէին կրնար փորձուիլ չհասկնալու Փրկչին բարոյական խտուածիւնը։ Տեսակ մը բնական ձգտում կայ մարդուն մէջ՝ արհամարհելու փոքրիկ պատուէրները, առանց սակայն տիրանալու կեանքի բարձրագոյն իմաստին, միութիւն անշուշտ իր անյարմար կարծուած պատուէրներով՝ առանց սակայն ննթարկուելու ապագայի նոր օրէնքին։ Միթէ հայօրինասիրութիւնը չէ՞ որ դարանած է Գրիստոսի եկեղեցւոյ ճամբունով դրայ, միշտ, կրօնական խմորումի և տաղանդի բոլոր պարաշըջաններուն։ Հիմակ ալ, ամենէն թնդածայն զարթոններու ծածկոթիւններքեւ ան չէ՞ որ կ'իրևի միշտ։ Սկիզբի ժամանակներուն մէջ իսկ, Պօղոս ինքն է որ կ'արտասանէ, յետոյ ձաղելու համար սա ամբարայն և ամբարիշտ խօսքը. «Մեղիցուք, զի շնորհքն բազմասցին» (Հռով. 2. 1. Գ. 8)։ Արդ, յետոյ այնքան անգամներ յայտնուած վտանգը նոյնքան գոյ էր նաև Փրկչին երկրաւոր գործունէութեան միջոցին ալ։ Տղաքներուն առջև, որոնց թեթեամտութիւնը կրնար գիրենք մղել շուտով ձերբազատուելու, Յիսուս կը պնդէ օրէնքին անյեղ նկարագրին վրայ. անիկա պիտի ջնջուի. այո՞, բայց երբ դուք զայն բոլորովին գործադրեք. ու ասիկա՝ մինչև վերջը. այսպէս կ'ուզէ թագաւորութեան արդարութիւնը։

Միայն թէ ինչ բունք մէջ կը կայանայ անուածային պատուիրանին այս գործադրութիւնը։ Այս է որ համատեսականները կը ցուցնեն մեծ գիծերով, առանց սակայն յօրինուածեալ պատասխան մը տալու այս հարցումին։ Գրիստոս, հարկ իսկ չկայ ըսելու, զպրոցի պետ մը, աշխատախոցի տեսաբան մը չէ, ալ աւելի չէ՝ երկրաւոր ընկերութիւն մը կ'ազմակերպելու հետամուտ օրէնսդիր մը։ Տարակոյս չկայ թէ իր խորհուրդը լեցունկ է և զեղուն. անսպառ գանձեր կը պարունակէ

ան. պէտք է սակայն ի լոյս հանել զանոնք և յատկացնել ի պէտս այն քաղաքակրթութիւններուն, որոնց մէջէն կ'անցնի և զօրս կը հարստացնէ քրիստոնէութիւնը։ Տիրոջ խօսքերուն մէջ իդուր պիտի փնտռէք քաղաքական իմացում մը, արնատեսաբանական դրութիւն մը, կամ քաղաքային իրաւագիտութեան մը մեծ գիծերը. թէև իր ուսուցումը ոչ մէկ բան կը տարամերժէ այս ամենէն, թէև Աւետարանը նոր և արգաւանդ լուծումներ կը ներշնչէ այս աշխարհ տիրոջներուն համար, և սակայն Յիսուս ոչ մէկ մասնաւոր պաշտօն չունի այս խնդիրներով զառկելու, այլապէս ընդարձակ է աշխարհը իր կրօնական թագաւորութիւնն է իր տկնարկին հաստատուն առարկան. իր տեսակէտը աշխմեծօրէն զաղափարական է։ Ո՛չ ապաքէն իր միակ վարուց կանոնն է՝ Ամենակալին երկրի վրայ գործադրող կատարելութիւնը, Հետեաբար, իթէ ամենական յարաբերութեանց վրայ կը խօսի, զոր օրինակ, ամուսնաթղտութիւնը արգիւլելու համար է միայն այն. երկրաւոր գործերու վրայ՝ Աստուծոյ վրայ հաւատք և աշխարհային մասին վստահութիւն յանձնարարելու համար է այն. հարստութեանց վրայ՝ անոնց անօգուտ ըլլալն ու վտանգները ցուցնելու համար (Մտթ. 2. 19-20, 24. Ղկա. ԺԲ. 33, ԺՁ. 9-15)։ Գրիստոսի արքայական պաշտօնն է զմեզ մօտեցնել անտեսանելի բաններուն. ուրիշներու գործը պիտի ըլլայ Աւետարանը կրցածնուն չափ յարմարցնել աշխարհի վրայ երկարաձգուող գործունէութեան մը պահանջներուն։ Յիսուսի պաշտօնին եւ կեանքին միակ նպատակն է փրկել հոգիները, Աստուծոյ մօտեցնելով զանոնք. արդ, տիրող ձեւապաշտութեան հանդէպ, ստիպողական էր, ամէն բանէ առաջ, զօրս ցայտեցնել թագաւորութեան հոգեւոր ներկարագրին. այս պատճառաւ Տէրը առաջին վայրկեանէն ասոր կը նուիրուի։ Այսպիսի է ներշնչող քաղափարը լիբան քաղաքին, որ, զոնապէս պատուէրներով, կ'աշխատի մեղաւորը երկնայէն — օր սիրելի է իրենց — բերել իրականութեան, որուն լրջութիւնը գիրենք կ'հաւանքէ, եւ արտաքինէն ներքին կեանքի պէտքերուն, բուն արգարութեան պատրանքներէն՝ ի-

բննց Աստուծոյ Հետ յարաբերութեան ճշգրիտ ծանօթութեան:

Այս իմաստով է որ Յիսուս, առանց իրողութիւնը դատելէ հրաժարելու, ըզգացումսին վրայ կը տարածէ սպանութեան, շնութեան մովսիսական արգելքը (Մտթ. Ե. 21, 22, 27, 28), կ'արգիլէ երգումը, իբրեւ խօսքին և մտածումսին միջև անհամաձայնութեան գաղափարը արթնցնող բան մը (Ե. 37), ողորմութեան և աղօթքին մէջ կը տեսնէ գործեր, որոնց արժէքը կախում ունի սրտի տրամադրութիւններէ (Մտթ. Զ. 1-6): Պէտք է որ՝ մտքին ուղղութիւնը մէկ ըլլայ, վասնզի ոչ ոք կրնայ երկու տէրերու ծառայել. արդ, վարմունքի անգեղեցութիւնը կրնայ ձեռք բերուիլ՝ շարունակաբար ընելով այն միայն, ինչ որ հաճելի է Տիրոջ: Ուստի, վտանգը՝ զոր մատնանիչ կ'ընէ մանաւանդ Յիսուս, հաստութեան ցանկութիւնն է, անկէջ յառաջ եկած բոլոր անհանգստութիւններով և երկրաւոր հոգերով միասին (Մտթ. Զ. 19-21, 24-34, ԺԳ. 22, ՂԿ. ԻԱ. 34). նոյն իսկ ընտանեկան համակրութիւնները յանցաւոր կը դառնան, երբ արգելք կը դառնան այն հաստատուն տենչանքին, որ պարտի մղել մարդը դէպի իր Աստուծոյ (Մտթ. Ժ. 37, ՂԿ. ԺԳ. 26):

Բայց ի՞նչ անուն տալ այն ուղամերժ և ընկուղող զգացումսին, որուն մղումսին տակ Քրիստոսի աշակերտը մարմնով եւ հոգեով ինքզինքը կ'ենթարկէ իր վարդապետին ծառայութեան:

Լեբան քարոզին մէջ Յիսուս արդէն կը պանծացնէ գերազանցութիւնը աւետարանական սիրոյ, որուն գործադրութիւնը կը հրամայէ նոյնիսկ թշնամիներուն հանդէպ (Մտթ. Ե. 43-47): Ճշմարիտ է թէ այս հատուածը շատերու մէջէն մէկ պատուէր մը կը թուի յիշել հոս. սակայն համադրութիւնը կը կատարուի այլուր, երբ, փարիսեցիներու պատասխանելով, Քրիստոս միակ պատուիրանի մը կը վերածէ Աստուծոյ ամբողջ օրէնքը: Վստահութեան, հնազանդութեան պարտաւորութիւններ, ընտանեկան և ընկերային պարտականութիւններ ամէնքը միասին կ'երթան կը համառօտուին սիրոյ մէջ, այս հոգը կապին մէջ, որ մէկ խորթի մը մէջ կը փնջէ բոլոր մարդերը, վայելցի պանծոյնը

ամէնքը իրենց Աստուծոյն կը բերէ: Ինչ որ եսականութիւնը ցրուած է, սէրը կը հաւաքէ, իրականացնելով զգացումներու այն ներդաշնակութիւնը, զոր կը պահանջէ աւետարանական օրէնքը: Սէրը գերադոյն կատարելութիւնն է (Մտթ. Ե. 48, հմտ. 44-45). սէրը մէկ լուսաւոր վառարանի մէջ կը կենդանացնէ աստուածային արդարութիւնը, վասնզի, իթէ մեզի կուտայ ճշմարիտ արդարութիւնը, պատճառն այն է որ ամէն բանէ առաջ Աստուծոյ մէջ կ'ապրի ու կը փայլի ինքը: Որովհետեւ Ամենակալին կատարելութիւնը կ'որտաւայտուի սիրոյ — սուրբ սիրոյ, մեղքին յաղթող սիրոյ մէջ — մեր կեանքին կանոնն ալ պէտք է սէրը ըլլայ: Այդպիսի է վեհապետը, այդպիսի պէտք է ըլլան նաեւ իրեն հաւատարիմները. «Նղերութք կատարեալք, ըսած է շնորհաց ուխտին միջնորդը, որպէս և Հայրն ձեր երկնաւոր կատարիւ է» (Մտթ. Ե. 28):

Ժ. Պ.

ՄԵՍԻԱԿԱՆ ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պաղեստինի ճակատագիրը կապ ունեցած է միշտ ընտրեմ ժողովուրդի ճակատագրին հետ: Շատ կանուխէն Սուրբ Երկիրը մասնաշատուկ դիրք մը գրաւած է բարդատմամբ երկրագունդի միւս երկրներէն: Ենթական մասնաւորապէս բարեբաներով լիացուցած է այս փոքրիկ երկիրը, որ սահմանուած էր իր մէջ ամփոփելու և պահպանելու աւետեաց որդիները: Յնթացած մասնաւորապէս Պաղեստինի ճակատագիրը անբաժան եղած է իր քնակիչներու ճակատագրէն: Եթէ ժողովուրդը իր անհատատարելութեամբ ենթարկուէր կոտորածներու, երկիրը կ'երայտանար ու անպարկեշտ կը դառնար, իսկ եթէ ժողովուրդը զարթի գար, այն ատեն երկիրն ալ կը վերտառնար իր նախկին բարգաւաճ իրանքը:

Իսրայէլի համար այս հոգեկան իրականութեան դարը պիտի ըլլար, անժխտելիօրէն, մեսիական ըջմանը: Ապագայ ամէն այդ հրաշալիքները նկարագրուած են արդէն մարգարէներու գրութիւններու մէջ, զորս պէտք է իմանալ ոչ թէ տառապանքով, այլ զգալով:

Մեխական այդ հոգեւոր վերակազմումս մին վերայ կ'ուզենք թուզցիկ անկարկ մը պարտցնել, գծելով աշխարհագրական պատկեր մը՝ երեք զբաղմունքով բաժնուած — ա) Բնական աշխարհագրութիւն, բ) Քաղաքական աշխարհագրութիւն, գ) Ցեղասնական աշխարհագրութիւն: Ամէն պարագայի մէջ, սակայն, պէտք է ի մտի ունենալ՝ թէ մեր նկարագրութիւնը պիտի ըլլայ միշտ Մեխիական Պոպուլատիւն գաղափարական աշխարհագրութիւնը:

Ա. ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Եղեկիէլ ցոյց կու տայ անոր սահմանները. Հիւսիսէն՝ Տիրու-Դամասկոս գիծը, արեւելէն՝ Յորդանան, հարաւէն՝ ուրիշ գիծ մը որ կ'երկարի Մեռուալ Ծովէն մինչև մեծ ծովը թափող Կազէսի Մարբրովը հեղեղատը, և արեւմուտքէն՝ Միջերկրական Ծովը: Այս երկրամասը կը ներկայացնէ զրեթէ կանոնաւոր ընդարձակ քաղաքութիւն մը (Եղեկ. Խէ. 15-20):

Նոր Պաղեստինի կազմութենէն առաջ պիտի պատահան չարք մը աստեղային եւ միջնորոտային երեւոյթներ, որոնց ընկերացած պիտի ըլլան երկրային յեղաշրջութիւններ: Մարգարէները կը խօսին երկնային ու երկրաւոր նշաններու մասին: «Արեւն եւ հուր եւ ծուխի սիւններ» (Յովէլ Բ. 30): «Երկիրը պիտի զոլայ, երկնքը պիտի սարսի, արեւն ու լուսինը պիտի խառարին ու աստղերը արեւն ու լուսինը պիտի խառարին իտի կորսնցնեն» (Յովէլ Բ. 10): «Արեւը խառար պիտի փոխուի եւ լուսինը՝ արեւին» (Յովէլ Բ. 31): Ամբարձմ (Գ. 6, 10) եւ Ամոյա (Ը. 8-9, Թ. 5) կը նկարագրեն երկրաշարժներ, որոնք վեր պիտի վերցնեն յաւիտեանական լեռները ու պիտի խառարենցնեն զանոնք: Աւելի ցայտուն է Նսայիտի նկարագրութիւնը. «Երկրին հիմքը կը շարժին ու երկիրը ուժանդեսութեամբ կը ճնշուի, երկիրը շառաչուիւով կը ճեղքուի, երկիրը բոլորովին կը սարսի» (Նսայի ԻԿ. 18-20):

Երկրաւոր ու տիեզերական այս յեղաշրջութիւնները պիտի տան հրաշալի արգելիքներ: Հին Պաղեստինի մալուած ու ծերանած լեռներն ու բլուրները՝ ի տես Մեռուային՝ յանկարծ պիտի եւրիտասարդանան. իրենց ուրբանութենէն խոյրուրդ եւ գառնուկներու աչք պիտի ցատորտին. «Երբինք ցնծային որպէս խոյր եւ բլուրք որպէս գառնք մաքեաց» (Սաղ. 3ժԳ. 4): Լեռները պիտի փռուին իրենց անկումին մէջ ու երկիրը հարթ հասարակ պիտի ըլլայ: «Ամէն ձոր պիտի բարձրանայ ու ամէն լեռ ու բլուր պիտի խոնարհին. զբժնայ իրենց անկումին մէջ ու երկիրը հարթ կ'առարկէ» (Բողոք երկիրը զայտ պիտի դառնայ)՝ բարախի՝ «Բողոք երկիրը զայտ պիտի երեւցնէ վեր» (ժԳ. 10): Սիւն լեռ միայն գտնուի երեւցնէ վեր պիտի բարձրանայ՝ ունենալով իր գագաթին վրայ Աստուծոյ Տունը: Անաստիկ հողի բարձրութիւնը ցոյց տուող լեռնագրութիւն մը:

Մեռուային Պաղեստինը պիտի ունենայ գաղափարական կլիմայ մը, ուր առաջին զբեր պի-

տի կատարէ արեւը: Այդպէս երկրի կազմութեան ստեղծմամբ զոյգի զայկացած էր անիկա ու անաւոր ամփ մը պատած էր լուսինի երեսը (Նս. ԻԿ. 23), մինչև կլիմա արեւը շօթեցատիկ աւելի լոյս պիտի ունենայ, եօթն օրուա լոյսին չափ, եւ լուսինը լոյսն ալ արեւի լոյսին պիտի հաւասարի» (Նս. Լ. 26): «Քու արեւը մարը պիտի չմտնէ եւ լուսինը պիտի չնուաղի» (Նս. Գ. 20): «Թժշուցիւթիւնը անոր ճառագայթներուն մէջ պիտի ըլլայ» ու անոր բուժիչ զօրութիւնը մեծապէս պիտի փնտռուի: Ի՞նչ հրաշալի միջոց արեւաբուժութեան: Միւս կողմէ, անհաւասար քաղաքներուն պահած լուսնեան, կընանք խորհիլ՝ թէ աւան ու ձմեռը հաճելի ներգայնակութեամբ մը իրարու պիտի խառնուին, զովագին զգիւրը պիտի մեղմացնէ արեւակեղ ամրան ճառագայթները: Ատիկէ առաջ պիտի գայ հաճելի բարեխառնութիւն մը, ինչ որ պիտի նպաստէ հոսնձքերու առատութեան:

Այս գաղափարական կլիմայի ցանկալի առաւելութիւններէն մէկն ալ՝ պիտի ըլլայ անճեմեցնուող առատութիւնն ու կանոնաւորութիւնը: Անճեմեցնող իրենց ժամանակին պիտի իջնեն (Նս. Գեկ. ԼԳ. 26), «Անճեմ կանուխ եւ անագին» (Յովէլ Ա. 23), այսինքն արեւն անճեմ ու քարնաւ, անճեմ: Այս երկու եղանակները պիտի բաւեն հոգեղու երկիրը՝ շուր հայտնիութիւլ աղբիւրներուն: Զաքարեա կը հաւատան թէ այդ անճեմները բաւական պիտի ըլլան ու պիտի բուսցնեն խոտը դաշտերուն մէջ (Զաք. Ժ. 1):

Գետերու եւ խառնիւրու մասին կը խօսի Նսայի, ջուրերու անց գնացքներու մասին՝ որոնք պիտի աղօսեն երկիրը. «Լայն եւ ընդարձակ գետեր եւ ջրաղարձներ, ուր ոչ մէկ լուծարը նաւ» (Եղեկ. Խէ. 1) պիտի մանէ եւ ուսկից ոչ մէկ զօրաւոր նաւ (Եղեկ. Խէ. 21):

Եղեկիէլ կը նկարագրէ մահաւանդ ապագայ Կեցողութիւնը՝ Սուրբ Երեւի մեծագոյն գետը: Անիկա սուրբ լեռնէն իջնելով՝ պիտի արգասաւորէ իր անցած տեղերը: Այդ նկարագրութիւնը տալու համար ամբողջ գլուխ մը (Խէ) նուիրած է Մարգարէին: Գետը կը բխի Տաւրոսի ներքեւն ու կը հոսի դէպի արեւելք: Եղեկիէլ նախաւառաջ կառուց կ'ըլլայ անցնիլ անոր վրային՝ միայն գաւառագրութիւնը թրջելով, յետոյ կ'աւելայ դժուար լուսնեան անջան՝ որքան կը խորանայ ջուրը, այսինքն կը հասնի մինչև ծովնեկը, մէջքը եւ մինչև ուսերը, յետոյ այնպիսի գետ մը կ'ըլլայ: Ուսկից մարդ լողալով միայն կընայ անցնիլ: Գետը կը թափի Մեռուալ Ծովը՝ ծանօթ իր անդաւազնութեամբ ու աղբերու առատութեամբ: Բայց այդ մեռեալ պիտի կենդանանայ նոր ջուրեր ընդունելով իր մէջ. «Ամէն շարժում կենդանի պիտի ապրի հոն եւ ծովեկը շատ առատ պիտի ըլլան». . . ու այն տեղերը, ուսկից կ'անցնի գետը, բժշուկութիւն պիտի ըլլայ, ու անոր վրայ, Եղեկիէլ զիկէն մինչև Եղեկիէլ, կենդանի պիտի կենան ու իրենց ուսկիւնները պիտի ձգեն ու պէս պէս ձուլուի պիտի որսան՝ յարեւման մեծ ծովի ծովեկերուն»: Իսկ անոր տղամայից եւ նախահախուտ տեղերը

իբրև աղանձը պիտի ծառայեն (Եղեկ. Խ. 11):

Այդ հրաշալի օրերուն բոլոր հովիտները պիտի ուռողունեն. հստակ եւ ցայտակար շուրերը, որոնց մասին կը խօսին Եսայի (Խ. 10) և Երեմիա (Լ. 9), պիտի անցնին անշարժ լինելու քովէն, ու անոնցմով պիտի ծածկուի խորշակահար երկիրը (Ես. Լ. 7): «Արեւակէզ երկիրը լինի մը պիտի վերածուի . . . ու անապատը՝ ջրկայքի» (Ես. Խ. 18): «Երուսաղէմէն կենդանի շուրեր պիտի ելլեն . . . ու ամառ և ձմեռ այսպէս պիտի ըլլայ» (Զաք. Ժ. 8):

Մէկ խօսքով՝ կանոնաւոր ու առատ աղբիւրներով և գետերով ու լիճներով պիտի ծածկուի երկրի երեսը: Երկի՛ր զբախտային, ուր հնչաւէտ ու հանելի պիտի ըլլայ կեանքը:

Բ. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆԽԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ Երկիրը, պատրաստուելով այսպէս, պիտի ընդունի իր մէջ Աբրահամի, Իսահակի ու Յակոբի որդիները (Ես. Խ. 8), բայց ոչ Եսայի անիծելով որդիները: Իսրայէլ միայն պիտի ըլլենայ այս գեղեցիկ երկրին մէջ խաղաղ ու միահարմար խաղաղութիւն պիտի ունենայ Յուդայի հետ: «Այդ օրերուն Յուդայի տունը իսրայէլի տան հետ պիտի երթնայ» (Երեմ. Գ. 18): Եղեկի՛կ այս համեմատչութիւնը կը բացատրէ Խուսի փայտեղէն միացման խորհրդաւոր օրինակով: «Ես զանոնք — իսրայէլը և Յուդան — մէկ ազգ պիտի ընեմ ու անոնց ամէնուն վրայ մէկ թագաւոր պիտի իշխեմ ու անոնք երկու թագաւորութեան պիտի չբաժնուին այլևս» (Եղեկ. Լ. 15-28):

Հոն խօսուած լեզուն պիտի ըլլայ միայն Սուրբ Գիրքը լեզուն, զոր Եսայի «Գանձնի լեզու» կ'անուանէ. իսրայէլի հպատակ ազգերն ալ այդ լեզուով պիտի խօսին (Եսայի Ժ. 18):

Սուրբ Գիրքը կը վկայէ՝ թէ երկրին միակ հիմքը Ենոքայի կրօնը պիտի ըլլայ, զոր պիտի վերանորոգէ ու գեղեցիկացնէ Նոր Աստի Բահա՛նայպետը Յիսուս Քրիստոս: Երուսաղէմ պիտի ըլլայ զոլորտանալի միակ վայրը: Եգեկի՛կ մէկ անգի զուռներու մէջ (Խ-ԽԳ.) կը նկարագրէ Նոր Տաճարին գեղեցիկութիւնները:

Ուշագրաւ են ընտրելով ժողովուրդին մարդասիրտը ցոյց տուող թիւերը: Մարգարէները ծովի աւաղին կը նմանցնեն գերութիւնը դարձնին հոն համախմբուած բաղնիքները, իսրայելացիք վերստին պիտի ընակին իրենց աւերակներուն և ամապացած վայրերուն ու կործանուած երկրին մէջ ու այդ երկիրը չափազանց նեղ պիտի գայ իրենց: Այն ատեն երջանիկ ազգը պիտի աղաղակէ. «Ասոնք ինձի ո՞վ ծնաւ. ես անգաղակ ու ամուլ չի, ես գերի ու արքունիք չի, ասոնք ինձի ո՞վ մեծցուց . . . թագաւորներ, ո՞վ իսրայէլ, թու անուցիներդ պիտի ըլլան ու թագաւորներ՝ թու դայեակներդ. անոնք թու տղաքդ ու աղջիկներդ իրենց ուներուն վրայ պիտի բերեն» (Ես. Խ. 19-23): «Պշտիկը հազարաւոր ու քիչուորը մեծ ազգ պիտի ըլլայ» (Ես. Գ. 22):

Ու այս բազմամարդ Սուրբ Երկիրը պիտի ըլլա՝

լայ Երանուրիտն երկիրը: Ոչ տրամութիւն և ոչ հեծութիւն Սիոնի մէջ, այլ յաւիտենական ուրախութիւն (Ես. Լ. 10). ոչ մահ (Ես. Խ. 7-8), ոչ հիւանդութիւն՝ այլ երկարակեցութիւն և առողջութիւն (Ես. Գ. 20): «Այն ատեն կ'ընդերու աշքերը և խուլերու ականջները պիտի բացուին. կաղը եղջերուի պէս պիտի ոտոտտեն ու համրի լեզուն օրհնութիւն պիտի երգէ» (Ես. Լ. 5-6): Երեկոնները պիտի անցնին սրինգի, թմբուկի եւ երգերու ձայներով՝ ծափերով կշռուած: Զաքարիա (Գ. 10) և Միքիա (Գ. 4) զայտալին Նոթ մը կ'աւելցնեն այս նկարագրութեան վրայ: «Այն օրը ձեզմէ ամէն մէկը իր զրացին՝ որ խառնուելին ու թզելնին տակ պիտի կանչէ»:

Անանցիկներու երաշտի բարգաւաճումը մը պիտի ունենայ երկիրը: Հոն պիտի չարձանագրուին այլևս «ոչ սակաւակիւց մանուկներ և ոչ օրերը շեցուած ծերեր, վաճառի երիտասարդը հարկւրամեայ պիտի մեռնի» (Ես. Գ. 17): Թշնամիներէ հոգ պիտի չուենան բնաւ, ինչու որ անոնք կամ բնայինը պիտի ըլլան և կամ պիտի նուաճուին:

Ազգերու այս ընալնշուումը ամենամեծ ուրախութեան առթիւ պիտի ըլլայ ըստ ժողովուրդին, որ այնքան սիրահար է վրէժխնդրութեան: Ի՛նչ ցնծութիւն անոնց համար երբ կարենան ծափ գարնել, զուռ չարժիւ և ծաղր ու ծանակի առարկայ ընել իրենց զժախտ ու ընկճուած ու ստիները: Հրէից գործ դրած դատն պատիժները, զորս կը նկարագրեն մարգարէները, որքան այն ատեն գոհացում կը պատճառէին իրենց, այնքան այժմ կը վերաւորեն մեր զգացուցները: Իսրայէլ ոչ միայն պիտի ուրախանայ միւս ազգերու զժախտութեամբ, այլ նաեւ՝ անոնց դարձով և հպատակութեամբ: Իր ազգեցեցիկներ անոնց վրայ պիտի տարածուի (Ես. Բ. 3-4, Միքիա Գ. 3) ու անոնք իրեն պիտի հպատակին ու հարկ պիտի բերեն խոյ, ուղտ ու ամէն տեսակ գանձեր (Անգէ Բ. 7): Անոնք իսրայէլին պիտի յարին (Ես. Ժ. 1-2) ու պիտի դան երկրպագելու Ենոքային՝ Երուսաղէմի իր Տաճարին մէջ (Ես. Ժ. 7, Զաք. Ժ. 16):

«Ազգերը թու լոյսիդ պիտի գան, եւ թագաւորները՝ թու արեւիդ ծագումին: Երեցորդ աչքերդ ու շուրճը նայէ, Ամէնը կը ժողովուրդն ու քեզի կու գան. Գու որդիներդ հեռուներէն պիտի գան, ու աղջիկներդ ուսամբարձ պիտի բերուին: Այն ատեն պիտի տեսնես դուն ու պիտի

ուրախանաս,

Ու սիրտդ պիտի շարժի ու պիտի բացուի, Գանդի ծովին առատութիւնը քեզ պիտի

դառնայ,

Ու ազգերու հարստութիւնը քեզ պիտի գայ, Ուղտերու երամակները քեզ պիտի դիմեն,

Ու Մարդամի և Գեւալայի ուղւորամակները քեզ պիտի ծածկեն:

Ամէնքը Սաբայէն պիտի գան, Ու պիտի բերեն ոսկի և կնդրուկ և պատուաւ կան ակունքներ,

Ու Տիրով փրկութեան աւետարանը պիտի ընդունին» (Ես. 4. 4-6):

Սուրբ երկրի քաղաքները՝ վերայինում և ու մեծացած՝ պիտի զնդուն առաւանդութեամբ: Անոր մայրաքաղաքը, Երուսաղէմ, պիտի փցնէ իր պարիսպները ու պիտի չլինէ ալիւս զանաւոր: Ջրաբարիա խորհրդաւոր պատկերի մը մէջ կը ներկայացրէ հրաշալի ընդարձակումը Սուրբ Քաղաքին, որուն անունները յանդափ կը տարբերին իրարմէ: Վաղաք չմարտութեան, քաղաք չուսոյ, քաղաք արդարութեան, քաղաք հաւատարմի, որուն տունները պիտի զարգարուն թանկագին քարերով, չափիդայով, յակինթով ու կարկենանով (Ես. ԾԴ. 11-12): Տիրով քաղաքը պիտի ըլլայ ան ու անոր անունը պիտի կոչուի «Հաճութիւն իմ ի նմա» (Ես. ԿԲ. 4):

Այս եղանակ թագաւորութեան կառավարութիւնը Ենովան ինք պիտի ձեռք առնէ: Այս քան ինամբով պատրաստելէ յետոյ իր հաւանամ երկրին» (Ես. ԿԲ. 4), Ենովան բացի իրմէ պիտի չուզէ ուրիշ պետ մը տալ անոր, իբր Որդին՝ Մեսիան, «խաղաղութեան իշխան» . . . «զօքը Աստուածը» (Ես. Թ. 5-6), Յեսուի զաւակին ու անաբատ կոյսի ծնունդը (Ես. Է. 14, Ժ. 1-3, Երեմ. ԻԲ. 5, Միք. Ե) յաւիտենապէս պիտի թագաւորէ իւրիշէի վրայ: Անոր թագաւորութիւնը արդարութեան եւ չմարտութեան թագաւորութիւն մը պիտի ըլլայ (Ես. Թ. 3-5, ԻԲ. 4-7), պիտի ըլլայ նոյն ատեն սիրոյ թագաւորութիւն մը (Ես. Խ. 11, Եզեկ. ԼԳ. 11-16): Գլխի պիտի անուանեն «Տէրը մեր արդարութիւնը» (Երեմ. ԻԲ. 6) ու խորհրդականներ եւ զատուորներ պիտի օգնեն անոր (Ես. Ա. 26): Անոր հայրական իշխանութեան ներքեւ ընտիր ազգը հրեայի բարի կեանքը պիտի ապրի եւ ներթափանց պիտի բարգաւաճի տարբեր տարիքի:

Գ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՎՈՐՈՒԹԻՒՆ

Իր նախնիներուն հինցած երկրին տեղ՝ այս նոր երկիրը պիտի ապօրուէ ձամբանելով: Արտակարգ երևոյթ, որ զարմանք կը պատճառէ մարգարէներուն, որոնք մինչև այն ատեն հետիոտն քայլել վարժուած էին պապեականեան բուրններու քարքարոտ արահտներէն: Ամէն ձամբայ իր անունն ու սահմանը պիտի ունենայ: «Յարգարուած ձամբայ մը պիտի ըլլայ հոն, կ'ընէ Եսայի, ու անիկա պիտի կոչուի Սուրբ Ճամբայ. ոչ մէկ պիտի մարդ պիտի չանցնի անկէ, այլ անոնց (չըրեաներուն) համար միայն պիտի ըլլայ: Այդ ձամբէն զատուորներ, մինչև իսկ յիմարները, պիտի չմարդնան: Առեւծներ պիտի չերևին եւ ոչ մէկ վայրի զազան ոտը պիտի չընէ հոն» (Ես. ԼԵ. 8-9): Եւ զարմանա՝ «Ես նոր բան մը պիտի ըմբ, որ պիտի յայտնուի չուսով, չէ՛ք զիսեր միմէ, եւ անապատին մէջ ձամբայ մը պիտի բանամ. . . եւ լեռանային ձամբաները պիտի հարթեն» . . . եւ լեռաներս ձամբաներու պիտի վերածնան եւ բոլոր պոպոկներս պիտի բարձրացնեմ» (Ես. ԻԲ. 19, ԽԵ.

2, ԽԹ. 11): Այս նորութիւնը պիտի դիւրացնէ միջազգային յարաբերութիւններն ու վաճառականութիւնը, ու «եզիպտոսէն Ասորեստան բա՛նուի ձամբայ մը պիտի ըլլայ, ասորեստանցին եզիպտոս պիտի գայ ու եզիպտացին Ասորեստան պիտի երթայ» (Ես. ԺԹ. 23):

Անոր եկամուտի աղբիւրները պիտի ըլլան գլխաւորաբար երկրագործութիւնն ու անտառաբուծութիւնը: «Տէրը քու սերմանած երկրիդ հունտերուն վրայ անձնը պիտի տայ եւ հացը, զոր պիտի արտադրէ երկիրը, առատ եւ պարարտ պիտի ըլլայ» (Ես. Լ. 23): Երկրագործութեան պէտքերն համար սուրբերն խոփեր պիտի չլինեն ու ներգանքներն յօտացնեն (Ես. Բ. 4, Միք. Գ. 3): Երկիրը այնքան արգասաբեր պիտի ըլլայ, որ հերկողը հնձողին եւ հնձան կոնողը սերմանացան նին օգնութեան պիտի հասնի ու լեռները քաղցու պիտի հոսեցնեն» (Ամօս Թ. 13) եւ քրուները կաթ պիտի վազցնեն» (Յովէլ Գ. 18): Պիտի առատանան գինին, մէկն ու ցորենը ու պիտի կշտացնեն ամէնքը (Յովէլ Բ. 19): Հանգչած արտերը նորէն պիտի հերկուին ու սերմանացանը վախ պիտի չուռնայ փոշիքէ: Այգիներով պիտի ծածկուի երկրին կէսը, մանաւանջ Սամարիան (Երեմ. ԼԿ. 5) ու ամէն ոք անոր պտղաբերութիւնը պիտի տարփողէ: Վաղերը ցորենով պիտի լցցուին ու հնձանները գինիով ու մէկով պիտի յորվայ» (Յովէլ Բ. 24): Վերջապէս անապատը եղեմի պիտի փոխուի ու անոր ամապութիւնը Տիրով զարմանքին պէս պիտի ըլլայ» (Ես. ԾԼ. 3):

Երկրագործութենէն վար պիտի չմայ անտառաբուծութիւնը, վաճառի այն օրը «խաշները ընդարձակ արտներու մէջ պիտի ճարակին ու երկիրը վարող եղենքն ու էշերը թիով ու հեծանոցով հոսած մաքուր կեր պիտի ուտեն» (Ես. Լ. 23-24): «Սարսն հօտերու փարախ ու Աքուլիք Զուրը արջաներու մակաղատները պիտի ըլլայ» (Ես. ԿԵ. 10): Ատանկ պիտի ըլլայ նաեւ ծովերը (Սոփ. Բ. 6-7): Յոյց տալու համար գառներու համբանը՝ Եղեկէի՛ կը համեմատէ զանոնք խաւայի՛ որբը թիւին հետ: Այդ գառներուն ու արջառներուն մէկ մասը պիտի ծառայէ Տաճարի ողկակէցներուն, յուրախութիւն քանանայից, որոնց «հողիները պարարտութեամբ պիտի լցցուին» (Երեմ. ԼԿ. 14):

Մեսիական Պաղեստինի ծաղիկները պիտի կերպարանաւորեն քաղաքի երկիրը: Անապատն ու անէրդի հողը պիտի ուրախանան ու պիտի ծաղկեցնեն շուշանը (Ես. ԼԵ. 1), նարեկին ու մրտենին, ու ամէնազգի ծաղիկներով պիտի լցցնեն երկիրը: Պաղատուն եւ անաշարք ծառեր (Բարուք Ե. 8) եւ ուրիշներ մեծ թիւ մը պիտի կազմեն հոն: «Անապատին մէջ եղևին, սատիւ, մրտենի եւ իւրի ծառ պիտի տնկիմ ու անէրդի երկրին մէջ՝ մայրի, օստի եւ տոսախ» (Ես. ԽԼ. 19): «Հոսուն Հոռերու քով ուռենիներ պիտի բուսան» (Ես. ԽԳ. 4) եւ Կեդրոնի փոթիւնը քաղաքս պիտի ըլլան հրաշալի փթթումին զարգացող եւ պտղատու ծառերու, որոնք բուսի՛լ յառկութիւն ալ պիտի ունենան (Եզեկ. ԽԵ. 7, 12):

Որթատունկը, թզկնին ու նշնին քաղցրահամ պտուղներ պիտի արտադրեն:

Ընտանի աճատուները պիտի շատնան ու վայրի անատուններու հետ պիտի բնակին: Աստուած խաղաղութեան դաշինք մը պիտի կնքէ վերջիններու հետ ու պիտի ընտանեցնէ զանոնք (Եզեկ. Լ՛է. 2):, այնպէս որ «գայլը գառին հետ պիտի բնակի և ինձը ուլին հետ պիտի պառկի: Հորթը, առիւծն ու պարարտ գուսարակը միասին պիտի արածին ու փոքրիկ մանուկ մը պիտի վարէ զանոնք: Կոյը արջին հետ պիտի հարակի, ու անոնց ձագերը միևնոյն կայանը պիտի ունենան, ու առիւծը եղին պէս յարզ պիտի ուտէ: Կաթնկեր մանուկը ի՞նչ ծակն վրայ պիտի խաղայ ու կաթիկ կտրուածը՝ քարբէն բռնին վրայ պիտի դնէ իր ձեռքը» (Ես. ԺԼ. 6-8): «Գայտի գառանները, չափաներն ու ջայլամները պիտի փառաւորն պատուած» (Ես. ԽԳ. 20): Երկրի անատուններն ու սողունները և երկինքի թռչունները ընկեր պիտի ըլլան մարդուն, ինչպէս էին երկրաւոր դրախտին մէջ: Մաղաքիա անոնցմէ բացառութիւն կը համարի միայն հունձքերը ապականող մարտիւր ու կ'աւելցնէ խնդրալուրտութեամբ. «Ու ազգերը երանի պիտի տան ձեզի, լիանդի զուք ցանկալի երկրի մը պիտի ըլլաք» (Մաղ. Գ. 12):

Ե ԶՐԱԿԱՍՅՈՒԹԻՒՆ

Այդ երանաւէտ ու ցանկալի երկիրը, որուն պաշտօնական աշխարհագրութեան վրայ արագ ակնարկ մը ձգեցինք, գոյութիւն ունեցած է միթէ: Մեսիայի գաւտեան ժամանակ անիկա ունեցած է գէլի անպիտան լիճակ մը որ հաւանաբար մարգարէներու այս խանդավառ նկարագրութեան: Մենք կը պատասխանենք. Ո՛չ: Մարգարէներու ժամանակ, ինչպէս Քրիստոսի ժամանակ, ինչպէս նաև տակաւին մինչև մեր օրերը, Պաղեստին կը մնայ մէկտեղ նոյն երկիրը՝ աղքատ ու արեւակէզ: Այն ատեն, պիտի հարցուի, խաբուած են ուրեմն մարգարէները:

Դիւրին է պատասխանել այս հարցումին: Մարգարէական գրութեան մէջ կարեւոր է զատել խորհրդական մասերը այն մասերէն, զորս կ'ըմբռնենք տառական իմաստով: Ամենին ընդգուցենք է այսօր՝ թէ մարգարէները, սովորաբար, իրենց ունկնդիրներու մտքի հասողութեան համապատասխան պատկերալից լեզու մը կը գործածէին: Պաղեստինի գաղափարական աշխարհագրութիւնը հրաշալի նիւթ կը մատակարարէր իրենց բանաստեղծական նկարագրութեանց, ուրեց մէջ Աստուած ինք է գերագոյն գերակատարը: Աստուած ի՛նք է որ փրկած է մարդիկը Մեսիայով: Հետեւապէս տրոյդ զրկանքները, թշուառութիւններն ու տառապանքները տեղի պէտք է տային լիակատար երջանկութեան մը: Պաղեստինցիին մտահոգութիւններէն մին եղած է ունենալ բաւարար ջուր՝ կարենալ յազնեղու համար իր ծառաւ: Գաղափարական Պաղեստինի մէջ գետերը պիտի հոսին զարալիւր: Այս լեռնային երկրին մէջ դժուարին են փոխարութիւն-

ները: Գաղափարական Պաղեստինի մէջ լեռները պիտի խռնարկին և հովիտներն ու ձորերը հարկ հաւասար պիտի ըլլան: Մարգարէներու ժամանակ դրացի բոլոր ազգերը միասկան պապառայիք մըն էին Աստուծոյ ժողովուրդին: Գաղափարական Պաղեստինը, Մեսիայի՝ տիեզերական թագաւորի՝ իշխանութեան ներքեւ, կեդրոնական ու տանը պիտի ըլլայ ունէն ժողովուրդներուն: Ու այսպէս բոլոր մարգարէ մէջ, Դաժան իրականութիւնը պիտի ամբողջ գերբնական ու խորհրդաւոր գաղափարականութեամբ մը, որուն բանաստեղծական ծածկոյթին ներքեւ խորունկ աստուածաբանութիւն մը պահուած է:

Հարկ չէ տառացիորէն հաւատալ թէ գայլն ու գառը բարեկամաբար պիտի հարակին՝ մին միւսին առնիթեր, ոչ ալ՝ լեռները պիտի կայանեն իրենց ուրախութենէն եւ ոչ՝ գիշերը պիտի լուսափայլի ցերեկուան պէս: Ամէն այս փոխաբերութիւնները կ'աւտեմէ գաղաւթը նոր և հրաշալի գաղաչումնի մը, որուն լիովին իրականացանք, երբ Մեսիան եկաւ ու հիմը դրաւ իր նորահա թագաւորութեան: Բանին մարդկութեանն ապին հոգիներու երաշտացած աշխարհ եղած է այլևս արգաւանդ երկիր մը՝ աստուածաշին Շնորհաց կենդանի շունչին տակ: Այնմեղութեան, մաքրութեան, սրբութեան գերահրաշ փթթում մը տեղի ունեցած է: Գիշատիչ գայլերը եղբայրացած են տկար գառնուկներուն, ու այս վերջինները զօրացած են այնքան՝ որ կրցած են հալածել արեւնարբու գաղանները, կամ աւելի հիշի՝ գերել ու դարձի բերել զանոնք: Այնպէս մը հոգիներու, Աստուծոյ եկեղեցիին մէջ, ոռոգուած ու արգաւանդուած Աստուածորդիին աշխարհ արիւնով — անա՛ ճշմարիտ Սուրբ երկիր, անա՛ ճշմարիտ մեսիական թագաւորութիւնը, որու մէջ մարգարէական պատկերներն ու այլաբանութիւնները կը գտնեն իրենց բովանդակաբացողական արժէքը:

Այդ պատկերներն ու այլաբանութիւնները, ա՛յնքան գեղեցիկ ու ա՛յնքան ուժեղ, կրնանք օտանց չափաանցելու ըսել՝ թէ իրականացած են արդէն Զինուորեալ եկեղեցիին մէջ ու իրենց իրականութեան լրումը պիտի ընդունին Յաղթական եկեղեցիին մէջ՝ ի վերինն երուսաղէմ:

Հայացող
Մ. Ս. Ն.

ՆԱՅՈՒԱԾՔԻՆ ՇՐԱՇՔԸ

(Մեծնաւորաբար հետեւեալն է քաղաք, զոր Ս. Պատրիարքը խօսեցաւ վերջին Գլխադիրի թոյնին օրը, ի Ս. Յակոբ)

Անոր տօնին տարեկարծը նորէն կը խմբէ զմեզ այսօր իր յիշատակին ուղեւ, որուն խորանն է մեր ամենօրեայ երկկուգած յարգանքին աւարկայ այս գերեզմանը:

Սրտառուէ է այդ բառն իսկ, գերեզման, որ խորհիլ կուտայ չիլած կիսնքի մը նշխարներուն վրայ նախ, և յետոյ այն հոգիին վրայ՝ որ նշուած էր երբեք այդ բնկորներուն մէջ, ինչպէս բոյն լոյսը՝ կանթիղի մը խեցիին մէջ: Ըստ այսմ, մեր զգացումն ու մտածողութիւնը, աւելի ուղիղ պիտի լինէր թերեւս ըսել՝ մեր հաւատքն ու սէրը այս պահուս մեր երեսակայութեան և պաշտելութեան առջև կը կանգնեն զէմքն ու հոգին, այսինքն պատկերն ու խորհուրդը անոր, որ, մեր Փրկչին մտերիմ սիրեցեալներէն մին նախապէս, երկոտասաններէն առաջին նահատակը եղաւ յետոյ, և, իբր այն՝ քրիստոնէական բարոյականի մեծագոյն արժէքներէն և հեկեղեցւոյ գլխաւոր անկիւնաքարերէն մին:

Ու այսպէս միայն. եթէ մէկ կողմ դնենք տեղեկութեանց այն մէկ քանի փըշրանքները, զորս Աւետարանները Ձեքէ-գէոսի և Սաղովմէի զոյգ որդւոց մասին կը պարունակեն հաւասարապէս, չունինք գլուխից ուրիշ որ և է ծանօթութիւն Յակոբ Առաքելոցի այն տողէն, ուր կ'ըսուի պարզապէս թէ «Հիւրովդէս սուրով սպաննեց Յովհաննէսի եղբայրը Յակոբոս»:

Քրիստոնէական վկայաբանութիւնը, գրեթէ միշտ հարուստ, եւ երբեք չուայ նոյն իսկ՝ սուրբերու կեանքին և մահուան վերաբերութեամբ տեղեկատուութեանց հաւատար, իսպառ ժլատ պիտի գտնուած ըլլար Յակոբոսի նկատմամբ, եթէ Գործք Առաքելոցի այդ տողը սիրուն և այնպէս սըր-

տառուէ դրուպով մը շարունակուած չըլար այլուր, հեկեղեցական մատենագրութեան մէջ:

Այսպէս, Բ. դարուն վերջերը, կղեմէս Աղեքսանդրացիէն գրի առնուած հատուած մը, զոր բարեխառաբար պահած է Եւսեբիոս, կը պատմէ թէ երբ Առաքեալը հարցաքննիչ տտեանին առջև իր հաւատքին ջատագովութիւնը կ'ընէր, այն անձը որ Սինեարիոնի հրահանգով զինքը դատարան առաջնորդեմ էր, այնքան զգածուեցաւ անոր խօսքերէն, անոր պարզած զաղափարներուն լսեմութիւնը այնպէս ազդեց իր սրտին, որ այդ վայրկեանէն հրապարակաւ խոստովանեցաւ թէ ինքն ալ կ'ընդունի անոր հաւատքը. ու երկուքն ի միասին գրկուեցան իսկոյն գլխատու մի մահապատիժին, որ գատակնիքն էր, այդ միջոցին, հաւատքի խնդրով յանցաւոր նկատուածներուն — Ճոսրան, մինչ առնոնք կ'երթային զէպի մարտիրոսութեան պատկը, նորադարձը մօտեցաւ իր վարդապետին, և թողութիւն խնդրեց անկէ: Առաքեալը, կ'ըսէ գրուած այդ աւանդութիւնը, դարձաւ, վայրկեան մը անքթիթ նայեցաւ անոր. «Բաղադու թիւն ընդ քեզ» ըսաւ. ու համբուրեց զայն: Քիչ վերջը, երկուքն ի միասին, իրենց արիւնջով վճարեցին իրենց փրկութեան գինը:

Ինծի համար, այդ կարճ պարբերութիւնը, իր բովանդակած պատկերին սրբալի գեղեցկութեամբը ա՛յնքան իմաստուից, ինքնին կը լիցնէ ընդարձակ վկայաբանութեան մը ամբողջ թիւրին. վտանգի մեղի կը ներկայացնէ բուն հաւատքի եւ նկարագրի մարդը, իր դիտողութեանը մէջ խորապնին, իր հոգւոյն հաղորդականութեանը մէջ՝ սիրապնդ, ու իր բարքին քաղցրութեամբը գրաւիչ:

— Անբէր՝ ինծի, ըսել ուզեմ էր ան իրեն, որ կերպով մը գործիքն ու միջոցը գտնուած եղաւ քու դատաստանիդ և դատապարտութեանդ. ու ինքը իր հոգիին բովանդակ պատարաստակամութեամբը, իրմէ խնդրուած այդ ներումը կ'աւանդէր անոր, համբոյրով մը կնքուած նայուածքի մը և մաղթանքի մը միջոցաւ:

Նայեցաւ, խաղաղութիւն քեզի, ըսաւ, և ազլագուրեց զայն:

Քիչ անգամ պատահած է որ մարդոս, մահուան սեմին վրայ, կարողացած ըլլայ ցոյց տալ հոգիի այնքան հոյակապ ուղեւականութիւն մը: Գիտնալ թէ քայլ մը անդին դահլիճն է որ կ'սպասէ իրեն, և, առանց վրդովուելու, առանց տատամսումի որ և է նշան ցուցնելու, կարենալ դեռ բառ մը գտնել՝ կարենալ խաղաղեցնելու համար տագնապուած հոգի մը. կարենալ, կեանքի վերջին րոպէին, ներսէն հանուած՝ վերաբերուած լոյս մը վառել նայուածքին մէջ, քննելու և խորաշփուելու համար դիմացիներն սիրտը, նշան է հոգւոյ մեծութեան միայն, այսինքն բարոյական այնպիսի վիճակի մը, զոր կարելի չէ բացատրել մի միայն մարդկային տեսութիւններով:

Ըստուած է թէ երբեմն նայուածքներ կան, որոնք հատու տարի մը պէտ կը կրտրեն: Մեծ մարդոց, անշուշտ այդ բանին հոգեկան իմաստովը, նայուածքներն են անոնք, որոնց մէջ անգիմադրելիօրէն թափանցող ոյժ մը կայ:

Մարգարէանալու, այսինքն ապագային գաղտնիքը կամ ճշմարտութեան խորհուրդը կարգալու համար՝ զգացումին զօրութիւնը պէտք է միանայ զատողութեան լոյսին: Ու այդ ամէնը, սրտի այդ ոյժը, միտքի այդ պայծառութիւնը, այդ հաւատքը, նկարագրի այդ մեծութիւնը անտարակոյս չէին պակսիր անոր, որ՝ հոգեւորապէս գէթ՝ երկուրեանէն էր եղած «Սիւրոյ առաքեալ»ին: Անո՞ր համար է որ անիկա ականարկով մը լոկ կըցու մտնել իրեն պատկազից լինելու համար իրեն հետ ընթացող ընկերով էութեան մէջ, վարանքով, երկիւղով, գուցէ և ասարկոյցի կոծմունքներով փոթորկուող անոր սրտին մէջ Աստուծոյ խաղաղութիւնը իջեցնելու համար:

Նայուածքին հրաշքը... անոր պատմութեամբը լեցուն է Ս. Գիրքը և մեր Փրկչին կեանքը: «Նայել»՝ աստուածաշնչական հասկացողութեամբ՝ յաճախ կը նշանակէ քաղցրութիւն խառնել հոգիին արտայայտութեան, գութի, կարեկցութեան և հանութեան զգացումներով: «Աստուած Աբելի նայեցաւ». «Թարսյէի բանակին նայեցաւ», «Զոհերուն նայեցաւ»,

«Պատերազմի նկարագրութիւններուն նայեցաւ», «Իմ խոնարհութեանս նայեցաւ», «Իմ ազգատութեանս նայեցաւ», «Իմ խորհուրդներուն նայեցաւ»: Ասոր համար է որ Սաղմոսերգուն իր սրտին խորութիւնէն կ'աղաղակէ. «Ո՛վ տէր, նայէ՛ ինձի երկնքի բարձրութիւնէն, և զթա՛ ինձի». «Նայէ՛ քու ծառայիդ, և փրկէ՛ զայն». «Նայէ՛ մեզի և ողորմէ՛ մեզի»: Ասոր համար է որ Եղիկիէլ, երբ կ'ուղէ հասկցնել թէ Աստուած այլ ևս ուղած է լքել իր ժողովուրդը՝ իր գործած անօրէնութիւններուն համար, կ'ըսէ պարզապէս. «Այլ ևս Աստուած չի նայիր մեզի»: Զէ՞ որ ժողովրդական լեզուի մէջ ալ՝ «աչքէ իյնալ» և նայուածքէ հեռու պահուիլ» կը նշանակէ պարզապէս համակրութիւնը կորսնցնել:

«Նայի՞ր» Ս. Գիրքին մէջ կը նշանակէ նաև բարի աչքով քննել, ճանչնալու և հասկնալու համար ներքին մարդը: Հարուստ երիտասարդին նայեցաւ Յիսուս, կ'ըսէ Աւետարանը, սիրեց զանիկա իր պարզսրտութեանը համար, ու ըսաւ անոր. «Ինչ քան մը միայն կը պակսի քեզի»: Ուրիշ տեղ մը կ'ըսուի. «Պետրոսի նայեցաւ», լռելիայն պէտք է տեսնել. ճանչցաւ անմիջապէս անոր մէջ նկարագրի ոյժն ու բարձրութիւնը, և ըսաւ. «Դուք որ Յովնանուան Սիմոնն ես, այսուհետեւ պիտի կոչուիս Կեփաս, որ կը նշանակէ վճիռ ձանչցաւ հարուստը, ինչպէս Պետրոսը. ճանչցաւ զանոնք, որովհետեւ սիրով նայեցաւ անոնց: Ըմբռնելու համար բան մը, պէտք է սէր զգալ անոր մասին. ճանչնալու համար անձ մը, պէտք է սիրով նայիլ անոր, և ոչ թէ կանխակալ տեսութեամբ. սէրը՝ նոյն իսկ կանխակալ սէրը՝ լոյս է. իսկ տեսութիւնը՝ միշտ խաւար: Կը սիրեն բարեկամը. վասնզի սրտիդ սէրը միշտ լոյսի մէջ կը ցուցնէ զայն քեզի. ու շատ անգամ՝ ներողամտութեան կամ լայնատեսութեան լոյսին մէջ, որ կը ցուցնէ անոր առաւելութիւնները միայն, աննկատելի թողլով թերի կողմերը. ու ատելութեամբ կը լեցուիս թշնամիիդ հանդէպ, որովհետեւ սրտիդ խաւարը թոյլ չի տար որ կարենաս տեսնել անոր ընտիր կողմերն ալ, որոնցմէ ամենէն ընտիր մարդն ալ կրնայ գերեւ զած չըլլալ, ձանչնալու համար, պէտք է

նայիլ. բայց նայիլ սիրով, ի՞նչ աղուոր է ողին, զոր այս տեսակէտով երեան կը բերէ հայերէն լիզուն. խաղաղ ոգւով եւ լուրջ հոգւով կատարուած քննութեան համար յօրինելով բառ մը՝ «ուսումնասիրութիւն» որուն մէջ սիրոյ զազափարը կոյ նոյն ատեն: Այո, առողջ եւ ուղիղ բանին համեմատ կատարուած քննութիւնը սիրով միայն կրնայ ի գլուխ հանուիլ:

Բայց «նայիլ»՝ կը նշանակէ մանաւանդ ազդեցութիւն ընել, ներգործել ուրիշին վրայ: Եթէ այս չլլայի ո՞ր անոր բանակին կամ բուսարանական նշանակութիւնը, այս է սակայն անոր հոգեբանական հետեանքը: Նայուածքներ կան արգարեւ, որոնք կ'ազդեն անվրէպ. ու, պէտք է արդեօք ըսել, զթուլեանն եւ սիրոյ քաղցրութեան մէջէն դիտող նայուածքներն են անոնք. նայուածքներ՝ որոնք կամ արգարեւանքներն ժպիտը ունին իրենց մէջ, կամ յանդիմանութեան մը լուս սաստը, եւ կամ խրատին ողորդիչ խողտանքը. այդպէս է հօր մը կամ մօր մը, բարեկամի մը կամ սիրելիի մը նայուածքը՝ դու կ'ը կամ մտերմի մը ուղղուած, անոր վրիպանքի կամ անուշաղիւր ընթացքի մէկ պահուն: Ինչո՞ր կ'ըսէ այդ միջոցին յուզմունքէն փայլող ակնարկին բոցը՝ հասկցող սիրտի մը. ի՞նչպէս կը մխուր անկա ներս, ինչպէս նշգրտակ մը շարաւոտ վերքի մը խորը, կամ լոյսի ճաճանչ մը՝ թանձր մթնոթիւնի մը ծոցը:

Ընդունի՛նք. ամենէն հրաշալի զգայաւորանն է աչքը, որ ակնթարթի մը մէջ արտաքին աշխարհը կ'ընդգոյէ դէպի ներս, ու կրնայ ներքին աշխարհ մը արտափայլել դէպի դուրս: Ինչպէս միտքը, երբեմն՝ բառի մը, նոյնպէս աչքը ակնարկի մը մէջ կրնայ բովանդակել ամբողջ պատմութիւն մը կամ ճշմարտութիւն մը: Աչքը. հոգիին ամենէն արտայայտիչ դրածարանն է ան: Իր ցոլքը մերթ յոգում մըն է, մերթ խոկում մը, եւ յաճախ՝ կամքի կտրուկ վճիռ մը կամ հրաման մը, որ երբեմն երգի մը, երբեմն աղբիւսանքի մը, երբեմն պատգամի մը կերպով կ'արտայայտուի, որ կարծես ոչ միայն կը տեսնէ, այլ նաեւ կը խօսի, ու կը լսէ անգամ եւ նոյն իսկ անոյշ բուրբուր մը զգայու-

թիւնը կուտայ զիմացիներն. ու այս ամէնը կ'ըլլայ կամ կ'ընէ ան՝ աչքը, երբ սիրտէն է որ կը պատգամաւորուի, իբրեւ հաւատքին կենդանարար զօրութիւնը:

Բայց ինչո՞ւ այսպէս յաժէլ բառերու եւ բոյանքութեանց մէջ. միակ օրինակ մը Աւետարանէն՝ այդ ամէնը պիտի կարենար աւելի ազդուապէս ըմբռնել տալ մեզի: Յիշեցէք հարորդ Աւետարանի վերջին գլուխներէն մէկուն մէջ գրուած փոքրիկ այն պիտը, որուն մէջ հոգեբանական մեծ պատկեր մը կը խտանայ. «Դարձաւ Տէր, եւ հայեցաւ ի Պետրոս» (Պետրոսին կողմէն դարձաւ Յիսուս, եւ անոր նայեցաւ): Ի՞նչ կրակ, ի՞նչ շառաշիւն, ի՞նչ պակուցիչ եւ նոյն ատեն վերականգնող բան մը կար Յիսուսի արշալոյսէն աւելի անոյշ եւ խաղաղ նայուածքին մէջ, որ կամքի եւ համարձակութեան անօրինակ տիպար արգարեւ մեծ առաքեալին հոգւոյն մէջ յանկարծ անհղ թափահարուով կործանեցաւ կարծես ուրաջութիւն զեւ, տեղ տալու համար զղլու մի եւ խոստովանութեան ողիւն: Ի՞նչ փոխանցուցաւ մէկ հոգիէն միւսին որ, ինչպէս փոթորիկին՝ անձրևայայտ տեղափոխման, նոյնպէս Պետրոսի հոգիական տազանապին յանկարծ յաջորդեց դառն լաց մը:

Երբ հոգեկան տազանապներուն մասին է հարցը, հաւատքը միայն կրնայ տալ զազանքի քննարկն բանալին: Յիսուսի նայուածքը կրցաւ ազդել եւ ներգործել, ուրովհետեւ կենդանի գորութիւն մըն էր ան՝ հաւատքի ազդիւրէն բղխած. ու Պետրոս զգածուցաւ անկէ՝ այդ նայուածքէն, վասնզի, շնորհիւ իր մէջ դիտ ապրող հաւատարին, չէր գոցուած երբեք աչքէ սիրտը տանող ճամբան, ուսկից փրկչին սըրբազործող նայուածքը ի՛նչ էր ուղղակի անոր հոգիին խորը:

Կը հաւատամ թէ նոյնպիսի նայուածք մըն էր որ Տէրը ուղղեց երկու հարապատենքներուն, Որդւոց Որոտման՝ աչքերուն, սիրոյ եւ զթուլեանն ուժգին եւ ներգործիչ կրակէ նայուածք մը, երբ անոնց եւ իրենց մօրը այն աղբիւսանքին՝ որով կ'ուզէին իր երկու կողմը նստել երկնից թագաւորութեան մէջ, պատասխանեց՝ հարցնելով թէ պիտի կարենային սակայն ըմպել իր

ըմպելիք բոսովակէն: Դոյն այդ նայուածքէն հոգեպէս լուսաւորուած, երկու եղբայրները այնուհետեւ սրտի ի՛նչ սեւեռուժով նախցան նախ իրենց վարդապետին և յետոյ անոր այն գործին, զոր մինչև իրենց վերջին շունչը նկատեցին իբրեւ յայտնութիւն յաւիտենական կեանքի մը: Այդ զգացումին չէ՞ արդեօք որ կ'սկնարկէ Յովհաննէս, երբ, իր Ա. Կաթ. Թղթին սկիզբը Յիսուսի համար ըսելէ վերջ թէ «Զորմէ լուսը, որու՞մ ականտեսն եղեալը», կ'ըսէ տակաւին: «Ընդ որ հայեցա՞ն»:

Անոնք որ կրնան Աստուծոյ նայիլ, ու անոր խորհուրդին լոյսովը ներքնապէս պայծառանայ, անոնք միայն կրնան իրենց նայուածքին սրբութեամբը մաքրել և պայծառակերպել ուրիշներուն հոգիները: Աստոր մէջ է գաղտնիքը, պիտի ըսէի՝ հրաշքը՝ նայուածքին մարտաբանութեան և առաքեալներուն, որոնք իրապէս և իրաւապէս կոչուեցան տեսանողներ, և որոնք երբեմն իրենց աչքովը թերեւ՝ քան խօսքովը ու գործերովը՝ աւետարանեցին Աստուծոյ ընչմարտութիւնը, հոգիներէն ներս թափանցելով, իրենց նայուածքին ներգործութեամբը, անոր լոյսը:

Ինչ որ Կղեմէս Աղեքսանդրացի կը պատմէ Յակոբոսի մասին՝ յանուն մինչև իր ժամանակը ապրող աւանդութեան մը, ստուգութիւն է ապահովաբար: Անկկա, իր նահատակութենէն վայրկեան մը առաջ, նայեցաւ իրեն պատմակից, ճշմարտութիւնը պիտի ըսէր՝ փառակից ընկերովը աչքին մէջ, կարողաց անոր հոգիին խորքը, ճանչցաւ զղլուսին անկեղծութենէն սրբուած սիրտի մը բարոյական գրութիւնը, և իբրաւունք զգաց իրեն՝ ըսել անոր. «խաղաղութիւն ընդ քեզ»: Իր կեանքը, որ Գրիստոսի հետ անցուցած ամբողջ տեղուքիսը միջոցին և յետոյ, մինչև իր վերջին ժամը, հայեցողութիւնէն էր եղած փըրկութեան գաղափարին, ամենայնպէս վայրկեանին՝ փրկաբար հայեցուածով մը՝ պսակումը եղաւ անոր:

Երբ գահիճին սուրը արեան փողփողումներուն մէջէն ձգեց անոր գլուխը մարգարէները կոտորողներու քաղաքին մէջ՝ այն կէտին վրայ զոր աւանդութիւնը կը

ցուցնէ քիչ մը միայն հեռու այո սրբաբանէն, կը փափաքիմ մտածել թէ իր աչքը կը նայէր տակաւին անոր՝ որ պիտի հետեւէր ընդհուպ իրեն, Աւետարանի թագաւորութեան ճամբուն վրայ:

Հո՛ս է թաղուած այդ գլուխը, այս խորանին ներքեւ, որ դիմը՝ գերեզմանն է անոր. թաղուած է գլուխը, բայց ոչ նայուածքը, որ կը շնչուէ դեռ հոն, իբրեւ լուսաւոր հոգիի մը ճառագայթը՝ որ չի թաղուի:

Եակոբոս Դիլսաղի, ինչպէս այնքան անոյշ բերդուած մը կը կոչէ զայն ժողովրդային զգացումը, առաքելական խումբին առաջին մարտիրոսը հանդիսացաւ. կարճ եղաւ իր կեանքը, բայց ոչ աննշան: Ոչինչ ունինք իրմէ իբրեւ գրուածք կամ մատենագրութիւն, որովհետեւ անոնց համար ժամանակն ու պատահութիւնը պակասեցան իրեն. բայց ունինք այդ ամէնուն համար կեանքի և զօրութեան խորք կազմող գերազանց բան մը, որ լոյսն է իր հոգւոյն նայուածքին. լոյս՝ որ կը ցուցնէ մեզի մեր ճամբան՝ դէպի մեր հոգւումին ասպարհներ: Կը նայի անկկա մեզի՝ այս յարկին սրբութեանը մէջէն, ու մեր միջոցաւ ուզել մը՝ որ շատ անգամ շուաբիր է իր ճակատագրի ճամբուն վրայ: Կը նայի ամէնուս, ինչպէս իրեն հետեւող ընկերովը. կը կարգայ անշուշտ մեր հոգին: Ձենք գիտարի թէ ինչին կը գտնէ հոն. բայց պարտինք լսել ձայնը, այդ լոյսին մէջէն եկած մեզի, «Ողաղութիւն ընդ քեզ»:

Ողաղութիւն քեզի՝ Ուխտ Յակոբեանց, խաղաղութիւն քեզի՝ Ազգ Հայոց, խաղաղութիւն քեզի, Եկեղեցի Հայաստանեայց. ոչ այն խաղաղութիւնը՝ զոր կուտայ աշխարհ, այլ ա՛յն՝ միայն զոր կուրելի է գտնել սրբուած խղճմտանքին մէջ. ա՛յն՝ զոր կը պարգևէ միայն հաւատքը, զոր կը գեղեցկացնէ միշտ յոյսը, և զոր կը պըտաղաբերէ սէրը:

Եղբարք իմ, միաբանակիցք ի Գրիստոս, և դու ժողովուրդ Հայոց, որ գին ենք անապական արեան որդւոյն Աստուծոյ, ընդունինք այդ խաղաղութիւնը՝ իբրեւ աստուածային վիհագոյն աւանդ մը՝ մեր քրիստոնէական կեանքին, պահպանենք և արդիւնագործենք զայն իբրեւ աղբիւր ամենայն բարեւոյ, Աստուծոյ փառքին և մեր նմաններու օգտին համար. ամէն:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

(Շար. Սիրո 1925, էջ 531(6))

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Այդ է, Նէարիս, ա՛յդ՝ իղձն իմ.
Պանծալի դրոշմը անոր՝ կրելու տենչով ես կ'այրիմ.
Սակայն, տրբտում է Պաւլին, ու, երագէն ահաբեկ,
Իր քովէն ղուրս ելնելու չի թոյլատրեր զիս երբեք:

Ն Է Ա Ր Խ Ո Ն

Դարձիդ՝ պիտի գըտնէ զքեզ շատ աւելի քաղցր ու պերճ.
Պիտի սրբեա իր արցունքն, ամենէն ուշ՝ ժամ մը վերջ.
Սէր ամուսնոյ մը համար որչափ շատ էայ անիկա,
Պիտի բախտին՝ քեզ կըրկին տեսնելու ա՛յնքան ցանկայ.
Երթանք, մեզի կը սպասեն.

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Փարատէ՛ վախը սըրտին.
Եւ ըսփովէ՛ վիշտն, որով այնքան խռոված է հոգին.
Ինքն է. կուգայ.

Ն Է Ա Ր Խ Ո Ն

Փախի՛ր դուն.

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Զեմ կըրնար.

Ն Է Ա Ր Խ Ո Ն

Բայց, անպատճառ.

Պէտք է փախչիս ոտիսէ մ', որ գիտէ կողմըդ տրկար.
Որ գայն դիւրաւ կը գըտնէ. որ կը խոցէ նայուածքով,
Որուն հարուածք, թէեւ մահացու, չ'ազդեր վրդով:

Բ. Տ Ե Ս Ի Լ

ՊՈՂԻԿՏՈՍ, ՆԷԱՐԻՈՆ, ՊԱՒՂԻՆԷ, ՍՏԲԱԴՈՆԻԿԷ

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Փախինք, եթէ հարկ է այդ. Մընաս բարեաւ, Պաւղինէս,
Ամենէն ուշ՝ ժամ մը վերջ, դարձեալ այս տեղ կ'ըլլամ ես:

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Ի՞նչ բան արդեօք կը ստիպէ ըզքեզ մեկնիլ այս տեղէն.
Պատիւի՞ գործ, թէ կեանքի արդեօք խընդիւր կայ նորէն:

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Շատ աւելի կարեւոր.

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Ի՞նչ է գաղտնիքն այդ արդեօք.

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Կը գիտնաս օր մը. հիմա քեզ կը թողու՞մ ես ցաւօր
Սըրտի. սակայն ըստիպուած.

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Զիս կը սիրե՞ս.

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Սիրե՞լ քեզ . . .

Երկինք վըկայ. կը սիրեմ քեզ աւելի՛ իսկ անձէս.
Բայց . . .

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Բայց իմ հոգս ի՞նչպէս քեզ երբեք ցաւ չի պատճառեր.
Բայց ի՞նչպէս դուն կ'ունենաս ինձ անծանօթ գաղտնիքներ:
Ի՞նչ տեսակ սէր է ասի. ա՛խ, յանուն մեր հիմէնին,
Այսօր գոնէ մեր ժամերն անհառաչանք թո՛ղ անցնին:

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Շա՞տ կը վախնաս երազէն.

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Սուտ է երազն. ես հաստատ
Գիտեմ գայդ. բայց կը վախնամ. զի կը սիրեմ ըզքեզ շատ:

ՊՈՂԻԿՏՈՍ

Միայն ժամու մը համար տեղի չը կայ ընաւ վախու:
Մընա բարեաւ. արցունքներդ, ա'խ, հոգւոյս շատ են ազդու:
Կը զգամ թէ սիրտս ապրտամբ կ'ուզէ ըլլալ ինծի դէմ.
Ու փախչելով է միայն որ ես իրեն կը յաղթեմ:

Դ. ՏԵՍԻԼ

ՊԱԻՂԻՆԷ, ՍՏՐԱԳՈՆԻԿԷ

ՊԱԻՂԻՆԷ

Գնա', քեզ ի'նչ փոյթ արցունքներս. վազէ' նետուիլ գիրկը շուտ
Աստուածներէն ինծ կանխաւ ցուցուած մահուան մը անգութ.
Գնա' ետեւէն դըժխեմ բախտըդ տնօրինող այն մարդուն
Որ զքեզ ի'նչ սեւ ձեռքերու կը տանի' չես գիտեր դուն:
Ստրադոնիկէ, տե'ս դուն' ի'նչ ժամանակի ենք հասեր.
Միտքին վըրայ այրերուն' ո'ւր է իջեր ոյժը մեր.
Այսուհետեւ մեր բաժինն ա'յս է. եւ այս' աւասիկ'
Մեզ ընծայուած ջերմ սիրոյն սովորական արգասիքն:
Երբ տարփածու են դեռ լոկ, վեհապետ ենք իրենց մենք.
Ու մինչեւ մեզ նուաճելին' ըստուգապէս դըշխոյ ենք,
Բայց մեր վըրայ թագաւոր են' հիմէնէն վերջ' իրենք:

ՍՏՐԱԳՈՆԻԿԷ

Պողիկտոս քեզ կը սիրէ անշուշտ սիրով մը աննենգ.
Եթէ քեզի հանդէպ ցոյց տըւաւ ան քիչ մը երկուանք,
Թէ քամահեց լացդ ու գնաց, խոհեմին ա'յդպէս էր անկ:
Ատոր համար մի' տըրտմիր, ընդունէ հոս ինծ հետ դուն,
Որ չէր թերեւ անպատեհ' քենէ ծածկելը ինչուն:
Իր մասին մի' կասկածիր. գուցէ պատճառն ունէր իր.
Լաւ է որ այր մ'իւր եւ կնոջ միջեւ դընէ մերթ խըտիր.
Լինի երբեմն ազատ, չը նուաստանայ ընաւ երբեք'
Մեզ պատմելու մանրամասն իր ամէն մի երթեւեկ:
Համակարիք միմեանց՝ ձեր սիրտն է անշուշտ միեւնոյն,
Սակայն այդ սիրտը ունի իր պաշտօնները ուրոյն.
Հիմէնին ուխտն որ ըզծեզ միմեանց զօդեր է ահա.
Ձի հրամայեր որ դողաս դուն երբոր ինքը դողայ.
Ինչ որ քեզի կ'ազդէ ահ, չի տար անոր նեղութիւն.
Հայ մըն է ինք ազգով, մինչ Հռովմայեցի մըն ես դուն:
Անծանօթ չէ քեզի բնաւ թէ այս ազգերը կրկին

Այդ նիւթին վրայ մի եւ նոյն տպաւորութիւնը չունին.
Երազը, մեր դատումով, ծաղրական բան մըն է լոկ.
Որ չճշգրտի մեզ ոչ մէկ յոյս, ոչ մէկ երկիւղ, ոչ մէկ հոգ.
Բայց Հռովմի մէջ ամէնուն համար՝ պատգամ մ'է ինքնին,
Հաւատարիմ հայելի ճակատագրի վեհ կամքին:

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Երազներու արժէքին մասին դուն ի'նչ ալ խորհիս,
Կարծեմ սոսկումըդ պիտի հաւասարի իմինիս,
Եթէ քու միտքդ ալ ցընցուի անգամ մ'անոնց խրոտվորով,
Եթէ անոնց պատմութիւնն ընէի ես լոկ՝ քու քով:

Ս Տ Ր Ա Դ Ո Ն Ի Կ Է

Իր ցաւերը պատմելով՝ կը սփռիտուի շատ անգամ մարդ:

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Լըսէ՛. բայց պէտք է որ ես քեզ աւելին պատմեմ արդ.
Որպէսզի լաւ ըմբռնես իմ կեանքիս վէպը տրիսուր,
Գիտցի՛ր սէրերն, որոնց՝ սիրտս եղաւ երբեմն անծնատուր.
Պատուաւոր կնոջ մ'ամօթ չէ խոստովանիլ՝ զգայական
Իր զայթումներն այն, որոնց յաղթած է հուսկ ապա բանն.
Առաքինի բարքը միշտ պայքարի մէջ կը փայլի.
Խիղճը՝ անփորձ սիրտին դէմ կասկածանքով է միշտ լի:
Հռովմի մէջ, ուր ես ծընայ, անփառունակ այս դէմքէս
Հռովմայեցի քաջ ասպետ մը գերուեցաւ ըղծակէզ.
Ան Սեւերոս կը կոչուէր. ներէ ինծի՝ եթէ դեռ
Անոր քաղցրիկ այդ անունն ինծմէ կը խլէ հառաչքներ:

Ս Տ Ր Ա Դ Ո Ն Ի Կ Է

Նա ի՞նքն արդեօք, որ վերջերս, իր իսկ կեանքին փոխարէն,
Փրկեց ձեր կայսրը Դեկոս՝ ոսոխներուն իր ձեռքէն.
Որ իր մահովը կորզեց անոնց զէնքին յաղթանակն,
Ու Հռովմի կողմը դարձուց Պարսից նըսեհն յաջողակ.
Ան, ում՝ տիրոջն իրենց զոհ ինկած մարդոց մէջ այնքան՝
Ձի կրքան բնաւ հանդիպիլ, կամ զայն գոնէ չը ճանցան.
Ու Դեկոս կայսր, այն ատեն, անոր անյայտ մահէն վերջ,
Ի յուշ իր մեծ քաջութեանց՝ սընադամբան կանգնեց պերճ:

(Շարունակելի)

ՅՈՐԲԵԼԵԱՆԻ ԷԶ

Հ Ն Գ Ա Մ Ա Տ Ե Ա Ն

Բ.

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀՆԳԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Աստուծոյ ըստ ճամբուն հետեւելով՝ բազմաթիւ գիտուններ բազմապատկեցին թիւը այս աղբիւրներուն, որոնցմէ օգտուած պիտի ըլլար Մովսէս իր Մենդոց գիրքը գրած տառն, և վերջապէս այդ գիրքը նկատեցին իրր ընդարձակ խմբագրութիւն մը (compilation) ուր խառն ի խառն հեղինակը միացուցած պիտի ըլլար բոլոր այն տեղեկութիւնները՝ զորս կրնար ունենալ իր ժողովուրդին և մարդկային հին ցեղի ժամանակներու պատմութեան մասին: Եթէ այս ենթագրութիւնը կը բացատրէր Մենդոց բազմաթիւ հատուածներու հատուկտիր հանգամանքը, միւս կողմէ սակայն կ'անգիտանար գոյութիւնը

այն դիտաւորութեան՝ որ չափազանց է գրքին յօրինմանը, և չէր կրնար խելամաղ այն յայտնի կապին՝ որ պատմութեան ինչ ինչ շարքերը իրարու հետ կը զօդէր:

Սոյս տալու համար այս անպատեհութենէն, ուրիշ աստուածաբաններ ենթադրեցին թէ Մենդոց գրքին իրր խարխիս ծառայած էր գլխաւոր գրուածք մը, հայթայթելով անոր յատկագիրը և էական տարրերը. այս ս'յն էր՝ ուր Նյուհիմ անունը միայն գործածուած է և որ կը սկսի Մենդոց առաջին գլխուն հետ: Այդ գրուածքը յետոյ կատարելագործուած էր խմբագրողի մը կողմէ՝ որ բազմաթիւ յաւելումներ ըրած էր անոր վրայ, և Նյուհիմ անունը կիրարկած: Այս տեսութիւնը առաջինին վրայ բոլոր երեւական պատմութեանց յատակագծի միութիւնը զօրեղապէս շեշտելու առաւելութիւնը ունէր: Բայց այսմ ասոնք կը կազմէին այն չըջանալի՝ ուր խառնուած պիտի ըլլային միւս բոլոր հատուածները:

Սակայն միատարր երեւական յիշատակարանի մը գոյութիւնը ապացուցանելու առաջնորդող այս մեթոդը կիրարկուեցանաւ այն հատուածներու համար՝ որոնց մէջ Նյուհիմ անունը միայն գործածուած էր, և ճանչնալ տուաւ թէ՛ երբ անոնք իրարու միացուէին՝ միեւնոյն շարունակութիւնը և նոյն միութիւնը ցոյց կուտային, ինչ որ հաստատած էին նախապէս երեւական կտորներուն մէջ: Այսպէս գրեթէ վերստին դարձ մը եղաւ Աստուծոյ կողմէ յառու ըրուած կարծիքին, ըստ որում ան՝ երկրորդական աղբիւրներու հետ՝ ճանչցած էր երկու գլխաւոր յիշատակարաններու գոյութիւնը, մին Նյուհիմ և միւսը Նյուհիմ:

Քննական այն հետազոտութիւնները, որ սկիզբէն Մենդոց գիրքերով միայն կը զբաղէին, յետոյ տարածուեցան Հնգամատեանին միւս գիրքերուն վրայ: Երկրորդում Սորինացի կ'ընծայէր գրութեան և ոճի միութիւնը մը՝ որ կը մերժէր զանազան աղբիւրներու ենթադրութիւնը. բայց դիտուեցաւ որ Հնգամատեանին միջակային երեք գիրքերը՝ Ելք, Ղեւտական և Թիւք՝ ունէին միեւնոյն հատուկտիր հանգամանքը

և այն միևնույն կրկնութիւնները՝ զորս հաստատած էին Մենդոցի մէջ, Այս բանը թիւագործը բազմաթիւ գրտուններ նոյն այդ գիրքերուն համար ևս կիրարկել միևնույն փորձածները՝ զոր ընդունած էին Մենդոց գրքի խմբագրութեան տեղեկակ ըլլալու համար:

Պէտք է ըսել թէ ուր ուրեմն սկսան այդ ելոյճիմ և Եհովա անուններու գործածութեան չընծայել միևնույն կարեւորութիւնը՝ զոր նախապէս կուտային. ի՞նչ Աստուծոյ անունն այդ տարբերութիւնը առաջին առաջնորդող թիւին եղած էր երկու գլխաւոր յիշատակարանները զոնազանիւր համար՝ տեսնուեցաւ սակայն թէ այս կանոնը չէր կրնար պահուիլ բացարձակ նշանակուած թիւմբ:

Քննդատներու մեծագոյն մասը ընդունեց որպիսի թէ ի՞նչ երեւական կոչուած հեղինակը նահապետական ամբողջ պատմութեան մէջ ելոյճիմ անունը միայն կը գործածէր, փոխած էր իւր գրութիւնը Մովսէսի կոչումէն սկսեալ (Ելք 2.), և թէ՛ ըսելէ վերջ թէ ի՛նչպէս Աստուած յայտնուեցաւ այն ատեն Եհովա անունամբ՝ իր պատմութեան բովանդակ շարունակութեանը մէջ այս վերջին անունը միայն կը գործածէր. ինչ որ այդ վայրկեանէն անհետ կ'ընէր այն նկարագիրներէն մին՝ որոնց միջոցաւ զանազանուած էին երկու յիշատակարանները: Միւս կողմէ, բազմաթիւ քննադատներ կարծեցին զիտիլ տալ ինչ ինչ կտորներ՝ որոնց մէջ Ելոյճիմ անունը միայն գործածուած էր, անձուկ կապով կցուած էին եհովական պատմութեան հետ, այնպէս որ անհնարին կ'ըլլար բաժնել զանոնք իրարմէ, մինչդեռ կատարելապէս կը տարբերէին ելոյճական յիշատակարանի ոճէն և չէին կրնար անոր շրջանակին մէջ մտնել, Եղորակացոցին այս ամենէն. ա) թէ Աստուծոյ անուններու տարբերութեան վրայ միայն հիմնուելով՝ գիւրին չէր մինչեւ իսկ Մենդոց գրքին մէջէն տիրապէս անջատել իւրաքանչիւր յիշատակարանի վերաբերող նիւթերը, և ք) թէ՛ որովհետեւ Ելք 2. գլուխէն վերջ այդ կանոնը այլ ևս չէր կիրարկուած, եթէ յիշատակարաններուն ենթագրութիւնը պահուէր իսկ՝ նուազ արտաքին հանգամանքներու պէտք էր գիտում ընել՝ զանոնք զանազանիւր համար:

Ըսենք վերջապէս թէ բազմաթիւ գիտուններ Յետուայ գիրքին մէջ կարծեցին տեսնել Հնգամատեանի խմբագրութեան համար կիրարկուած միևնույն տղրութիւնը հետքերը ևս այդպէս հետեւցուցին թէ Քանանու երկրին նուաճման պատմութիւնը ամբողջացուցել մասն էր կազմած նախնական այն գրութեաներուն՝ զորս Հընգամատեանը խմբագրողը գործածած էր իւր գիրքը յօրինելու համար:

Պատմական այս համառոտ ծրագիրը պիտի բաւէ հասցնելու համար թէ ի՛նչպէս Հնգամատեանի արդի մեկնիչներուն մեծագոյն մասը սակաւեցան ընդունելի այդ մեծ գործին մէջ այն հրեք գլխաւոր աղբիւրները՝ զորս կը կոչենք եղիմիական յիշատակարան, Եհովական յիշատակարան և Երկրորդիմական, թէպէտեւ այդ առաջին երկու անունները շատ յարմարած չըլլան, մեր ըսածներէն դատելով: Այս ենթագրութիւնը կիրարկուած է քննադատներու մեծ մասին կողմէ Հին Կտակարանի առաջին վեց գիրքերուն համար, մինչդեռ ուրիշներ միայն Հնգամատեանին համար կ'ընդունին զայն, կամ միայն Մենդոցի համար: Վերջապէս աստուածաբաններու փոքրիկ խումբ մը բացարձակապէս կը մերժէ մուտ գործել այդ ճամբուն մէջ և աղբիւրներու այդ զանազանութեան նկատմամբ ամէն իրականութիւն վէճի տակ կը թողու:

Որովհետեւ պիտի պարտաւորուինք մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին ակնարկութիւն ընել այս տեսութեանց, հարկ կը սեպենք նշանակել հոս թէ ի՛նչ են այս ենթագրութեան կուսակիցներուն համեմատ՝ այդ յիշատակարաններու իւրաքանչիւրին որոշիչ գիծերը. և այս կ'ընենք հետեւելով անոնց կարծիքներուն՝ որոնք կը կը համարին թէ այդ աղբիւրները ո՛չ միայն Մենդոց այլ և Օրինաց մօէն գրեցերու մէջէն կրնան ճանչցուիլ:

Իայց պէտք է ամենէն առաջ գիտել տալ թէ Հնգամատեանը գրողը, ով որ ալ ըլլայ՝ պարզ խմբագրութիւն (compilation) չէ ըրած զանազան նիւթերու. իր մեծութեանը մէջ ըմբռնած է աշխարհի փրկութեան պատմութեան այն յատակագիրը՝ զոր ջանացիք բարացուցել այս ներածութեան առաջին գլխուն մէջ:

Իւր գիրքը գրելու ատեն՝ անշուշտ ա-

րևաժեան պատմագիրներու միջոտին համաժամ տէ՛ անխտած. չէ՛ յարգարած իր մարիւրները, զանոնք համասեւ ամբողջի մը մէջ ձուլելու համար. մանաւանդ թէ թողած է անոնց սկզբնատիպ նկարագիրը իրենց վրայ: Գաղափար մը կրնայինք ունենալ այդ խմբագրողի գործին նկատմամբ՝ եթէ ենթադրէինք թէ առաքելական դարու վերջերը տպրող մարդ մը մէկ գրքի մէջ միացուցած ըլլար մեր չորս աւետարանները՝ միակ վարք Յիսուսի մը տալու համար միջ: Աւետարաններու այդ համարարարութիւնը (harmonie) միեւնոյն հեղինակի ձեռքով գրուած գրքի մը միութիւնը պիտի չունենար, և զայն մօտէն քննելով՝ անոր մէջ պիտի դիտէինք զանազան տարբերութեանց տեսակներ: Եթէ ձեռագրութեան խմբագրողը այս եղանակին հետեւեցաւ՝ միեւնոյն ամբողջին մէջ ուղեկող միացունել բազմաթիւ գրութեանքը որոնց իւրաքանչիւրը մարդկութեան եւ Խարայի ժողովուրդին ծագումը կը պատմէր, ստիպուեցաւ անշուշտ յապաւել երբեմն այդ աղբիւրներէն միոյն համառոտուած պատմութիւնը, փոխանակելու համար զայն ուրիշ աղբիւրով՝ որ աւելի մանրամասն էր և կատարիւր: Կամ թէ կրցաւ իրարու քով դնել միեւնոյն իրողութեան երկու պատմութիւնները, որոնք իւրաքանչիւրը աչքի վարկածը մասնաւորութիւններ ունէր. կամ թէ վերջապէս կրցաւ երբեմն իրար խառնել երկու յիշատակարանները այն կերպով որ նոր բնագիրը բովանդակէր այն բոլոր մասնաւոր գիծերը զոր այդ մասնաւոր գործերէն իւրաքանչիւրը կը հայթայթէր:

Յօդինման այս եղանակը ապօրոյժ պէս կը բազմախառնէ անոնց գործը՝ որոնք կը ջանան գտնել նախնական յիշատակարաններու բնագիրը, և այսպէս կազմուած յիշատակարաններ հարկաւ ընդհատներ պիտի ներկայացնեն: Սակայն այս եմթագրութեան կուսակիցները յաջողած են գուհացուցիչ կերպով հաստատել աղբիւրներէն իւրաքանչիւրին դիմագծութիւնը, և թէպէտ ինչ ինչ մասնաւորութեանց մէջ իրարմէ կը տարբերին կարծիքով, բայց կրնայ ըսուիլ թէ հաստուածներու ընդհանուր բաշխման մէջ համաձայն են իրարու: Այժմ կը հետեինք անոնց՝ համառօտութեան քարտուցելով յիշատակարաններու իւրա-

քանչիւրը՝ ինչպէս որ վերականգնած են զանոնք:

Մինչև Մովսէսի կոչումը ելոհիմ առնուր գործածող յիշատակարանը՝ որ ելոհիմնական անունով կը նշանակուի, ամենէն առաջ օրէնսգրական օրինագիրը մըն է. պատմական գէպքեր երկրորդական տեղ մը միայն կը գրուեն տնոր մէջ. արդարեւ կը բովանդակէ ամբողջութիւնը այն օրէնքներուն՝ զորս միացած կը գտնենք Ելից Ին. զլիւն սկսեալ (բացի ԼԲ. - ԼԴ. գլուխներէն), բովանդակ Դևտականի մէջէն մինչև Թուոց գրքին Ժ. գլուխը. պէտք է անոր կցել նաև այն բազմաթիւ օրինական հրահանգները՝ որոնք կը պարունակուին Ելից Ին. զլիւն, եւ Թուոց ԻԼ. էն մինչև ԼԶ. զլիւնը մէջ, Բոլոր այս օրէնսգրութիւնը որ խարայեցիցներու արարողութեան մասին է մանաւանդ, անցըւած կը տեսնուի պատմական շրջանակի մը մէջ որ սըրբազան պատմութիւնը կը բովանդակէ Առխարի յարաշարքութեան մինչև Դուանու երկրին նուաճումը: Հիզիմական նըպատակակէտն ո՛չ այնչափ պատմել է պատմութիւն՝ որչափ անոր ընթացքը ցցանչել (jalonner) յստակօրէն երևան բերելու համար Աստուծոյ թագաւորութեան զլխաւոր դիմադրողները (phases) մինչև Խարայեացիներու հաստատուիլը Աւետեաց երկրին մէջ. այն զլխաւոր պատահարները՝ զորս մանրամասնութեամբ կը պատմէ, ներքին յարաբերութեան մէջ գրուած են Մովսէսի ձեռքով հաստարակուած օրէնքին հետ. յազարանական և ժամանակագրականները թելով մը կը պատմած են իրարու հետ: Ուրիշ տի ժողովրդեան կրօնական կազմութիւնը այսպէս իր բովանդակ մեծութեան մէջ կը յայտնուի իւր էական իրողութիւն իր պատմութեանը, որ անոր վրայ կը տպաւորէ իր միակ նկարագիրը և որ կուտայ անոր իր կարեւորութիւնը բովանդակ մարդկուութեան ճակատագրին մէջ:

Պ. Ա.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՋԻ

ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Շաբ. Սիոն 1935, էջ 62 էն)

Անոնց թարգմանութիւնը կատարուած է երբայական բնագրի վրայէն եւ յաճախ հրեան կը հանէ ռաբբիական մեկնութեան ճշգրիտ ծանօթութիւն մը: Այս զանազան պատճառներուն հետեւանքով ընդհանրապէս ընդունուած է թէ ան ո՛րեւէ եղանակաւ մը հրէական գործ է: Մինչ ոմանք քրիստոնէացած Հրէից մասին կը մտածեն, ուրիշներ կ'ուզեն ենթադրել թէ բուն հրեաներն են որ ձեռնարկած են զայն ասորական Սփիւռքին համար: Որովհետեւ հրէական աւանդութիւնը ո՛րեւէ տեղ մը չի յիշատակեր ասորական թարգմանութիւն մը, մինչ յաճախակի խնդիր կ'ըլլար Եօթանասնիցին, Ակիւղասի, Թարկուսիներու մասին, եւ թէ միւս կողմէն ասորական քրիստոնէայք միշտ կը խօսէին Աստուածաշունչի մասին իբրեւ իրենց թարգմանութիւնը եւ թէ հոն մեծական մարգարէութիւնները քրիստոնէական եղանակաւ մը յայտնուած են, աւելի բանաւոր է վերագրել զայն հրեա-քրիստոնէաներուն: Առ ոտաւեն մին կամ միւս գիրքը նախապէս թարգմանուած ըլլայ հրեայի մը ձեռքով: Այս պարագան կրնայ յարմարիլ Առակոց գրքին համար, վասն զի արամերէն Թարկուս ասորական բնագրին թարգմանութիւն մըն է, ինչ որ դժուարութեամբ պիտի բացատրուէր՝ եթէ քրիստոնէացած հրեայ մը հայթայթած ըլլար այս բնագիրը: Բայց նախականոններուն թարգմանութիւնը իր ամբողջութեանը մէջ ծագմամբ եւ բերումով քրիստոնէական է:

Ան ընդհանրապէս հաւատարիմ է եւ կը ցուցնէ լաւագոյն երբայցներէն բընագիր մը եւ աւելի հին քան ասորական բնագիրը: Ինչ որ կու տայ անոր մեծ արժէք մը Հին Կտակարանի բնագրական քննադատութեան մասին: Սոյն թարգմանութիւնը հաւատարիմ ըլլալով հանդերձ

բառ առ բառ չէ կատարուած: Կը տեսնուի որ հեղինակները մանաւանդ իմաստին մտադրութիւն ունեցած են, եւ ոչ թէ բառերուն հետեւիլ տառացի կերպով: Եթէ ան չէ հասած Եօթանասնիցին կատարելագոյն մասերու բարձրութեան, այս թարգմանութիւնը երբեք այնքան չէ ինկած որքան մէկ քանի գիրքերը ողիքսանյորիւն թարգմանութեան: Ամենէն յաջողն է Հնգամատեանին բնագիրը:

Ասորական այս հին թարգմանութիւնը թէպէտ եւ համաձայն ըլլայ երբայական սկզբնագրին, կը բովանդակէ նաեւ Եօթանասնիցին հետ հասարակաց ընթերցուածքներ: Ուստի պէտք է եզրակացնել թէ կամ իր հեղինակները իրենց բնագրին կազմութեան համար նկատի առած են յունական Աստուածաշունչը եւ կամ թէ նախնական բնագիրը յետոյ փոփոխուած է համաձայն Եօթանասնիցի բնագրին: Որովհետեւ վերջին ասորական հեղինակները յաճախակի դիմած են յունարէն Աստուածաշունչին — ձեռագիրներ կան ուր յունարէն ընթերցուածքները լուսանցքին վրայ ծանօթագրուած են եւ նոր թարգմանութիւններ յետոյ կատարուած են յունարէն բնագրի վրայէն — հաւանական է որ ասորական բնագրին յունարէն բնագրին հետ ունեցած համաձայնութիւնը երկրորդական ծագում ունի:

Ասորական Աստուածաշունչը նախ կը պարունակէր միայն նախականոնները, որոնց մէջ դու ի սկզբան կը պակսէին Մընացորդաց գրքերը, Եզրաւ-Նեեմի, եւ Եսթթեր: Այս չորս գրքերուն բացակայութիւնը բացատրելու համար, կարելի է ենթադրել թէ անոնք կարեւոր չէին նկատուած, միեւնոյն սկզբունքով յայտնի կ'ըլլայ որ կա նոնական գրքերու յունարէն քանի մը ցուցակներուն մէջ ի զուր կը փնտռուի Եսթերի յիշատակութիւնը: Անոնց վրայ յետոյ յաւելում եղան: Մնացորդաց գրքերուն թարգմանութիւնը Թարկուսիներու սոնով մեկնաբանութիւն մըն է:

Երկրորդականոններուն բացակայութիւնը չհետեւի արհամարհանքէ մը զոր ասորական եկեղեցին վարդապետած ըլլայ այս գրքերու մասին, այլ այն իրողութենէն որ թարգմանութիւնը գոնէ անուղղակի կերպով Հրէից ձեռքով եւ երբայցներէն բընագրին վրայէն կատարուած է: Ափրասորի

և Ծիրբմի ժամանակ, Աստուածաշունչի այս երկրորդ մասը արդէն թարգմանուած էր, թարգմանութիւնը կատարուած էր յաւնարէն բնագիրին վրայէն, ի բաց առեալ Ժողովողէն որուն ընագիրը թարգմանութիւն մըն է երրայական սկզբնագրէն:

Ամէն ժամանակ այս հին թարգմանութիւնը մեծ հեղինակութիւն վայելած է, թէպէտեւ աղանդաւորները ջանացած են անոր տեղ ունենալ նոր թարգմանութիւններ: Ժ. դարէն սկսեալ, ան կը կրէ Փնշիքո անունը, որ կը նշանակէ պարզ: Սովորաբար այս բառին մէջ կը տեսնուի բացատրութիւն յատկութեան և պարզութեան որ յոյց կուտան ասորական թարգմանութեան նկարագիրը տարբերութեամբ Թորկիմական մեկնաբանութեանց. ան ըստ ոմանց պարզ կոչուած է հակադրութեամբ վեցիջնակի:

ձեռագիրները կը ներկայացնեն Փեշիթոյի երկու գրչաքաղապտութիւններ, Յակոբիկեան (արեւմտեան), Նեստորեան (արեւելեան), բայց անոնց տարբերութիւնները աննշան են: Ամենէն հին ձեռագիրին թուականն է 464 ին Յիսուս Քրիստոսէ վերջը. ան կը պարունակէ Ծնունդը, Եւք, Թիւք և Երկրորդ Օրէնք: Ասորական Աստուածաշունչը պարունակող բոլոր ձեռագիրներուն մէջ ամենէն կարեւորն է Բ. դարու Ալքրուսիանուսան ձեռագիրը որ կը պահուի Միլանի մէջ:

2. Ասորա-Վեցիջնակ քաղվանդութիւն. — 617 ին, Պողոս Տելլաքի միաբնակ եպիսկոպոսը Աղեքսանդրիտ կուգայ Անտիոքի իր պատրիարքին հետ Որդիկնէսի Վեցիջնեան բնագրէն թարգմանութիւն մը ընելու համար: Ըստ վերջաբանին, զոր կ'աւելցընէ Թագաւորաց Դ. Գրքին մէջ, այս առթիւ հայկազպոսը միայն կը թարգմանէ այս գիրքը: Բայց, համաձայն իր օրինակին և անտարակոյս իր հրամանով բոլոր միւս գրքերուն թարգմանութիւնը կը կատարուի:

Այս թարգմանութեան առաջին յիշատակութիւնը եղած է Անդրէաս Մասիոսի (Մ. 1573) միջոցաւ, որ իր Յետուայ գրքին մեկնութեան պաշտօն լատին թարգմանութիւն մը կը դնէ այս ասորական բնագրէն, և Հնձայական Թուղթին մէջ կը յայտարարէ թէ ունի ձեռագիր մը որ կը պարունակէ

Երկրորդ Օրէնք ԺԹ. 7 և հետեւեալք, Յետու, Դատաւորք, Ա-Դ Թագաւորաց, Ա-Բ Մնացորդաց, Եղբաս-Նեմմի, Եսթեր, Յուգիթ, Տովրդի: Մասիոսի այս ձեռագիրը կորսուած է: ԺԼ. դարու, Միլանի տարասեան մատենադարանին մէջ գտնուած է ձեռագիր մը որ է անտարակոյս երկրորդ մասն այն բնագրին զոր Մասիոս առաջին անգամ ի ձեռին ունէր: Այս ձեռագրին մէջ պահուած են Սաղմոսք, Յօք, Աւակք, Ժողովող, Երգ Երգոց, Իմաստութիւն, Սիրաք, տասն երկու վոքք մարգարէներ, Երեմիա, Բարուք, Ողբ Երեմիայի, Թուղթ Երեմիայի, Դանիէլ, Եղեկիէլ, Նսայի: Այս մեծ ձեռագրէն զատ, ասորա-Վեցիջնեան բնագիրը ծանօթ է տարբեր ձեռագիրներու մէջ բովանդակուած հատուածներով, ասորական Հայրերու կալուածներով և այս բնագրին վրայ կատարուած Հնգամատենանին, Իմաստութեան և Յօքայ արարելէն թարգմանութեամբ:

Ասորա - Վեցիջնակ Աստուածաշունչը մեծ մասը ուրեմն պահպանուած է: Այս Աստուածաշունչը կը ներկայացնէ Վեցիջնեան բնագրին ճշգրիտ թարգմանութիւն մը, նոյն իսկ քննական նշանները, աստղանշերը և բրգաձեւերը նշանակած են: Այս պատճառաւ, ինչպէս այլուր ըսած ենք, ան բարձր կարեւորութիւն ունի թօթանասնից բնագրին վերահաստատութեան համար: Բաց աստի, կան նաեւ լուսանցքի մեկնութիւններ որ կը պարունակեն ընթերցուածքներ Ակիւղասի, Սիմալաքոսի և Թէոդոտիոսի:

3. Ասորական ուրիշ քաղվանդութիւններ. — Ասորական եկեղեցին ունի ոչ միայն առանձնաշնորհումը ունենալու աւելի հին թարգմանութիւնը Հին Կապկարանին որ քրիստոնէութեան ծոցէն ծնած է, այլ նաեւ նոյն եկեղեցիին մէջ կատարուած բազմաթիւ թարգմանութիւններ: Վասն զի Փեշիթոյի և Ասորա-Վեցիջնեան թարգմանութեան կողքին կան նաեւ ուրիշ չորսեր: Շատերուն վրայ մեծ ծանօթութիւն մը չունինք, բայց անոնց գոյութեան միակ իբրուութիւնը կը վկայէ այն մեծ չափազգոռութիւնը զոր Մարիոյ քրիստոնէայք կը կրէին Ս. Դրոց մասին: Անոնք հետեւեալներն են: Փիլոքսենան քաղվանդութիւն. — Ընդհանուր եկեղեցիին դէմ ասորական Յա-

կորիկներու ըմբոստութիւնը մղեց զանոնք մերժելու նաեւ ընդունուած աստուածաշնչական բնագիրը: 508 ին, Մապպուկի Փիլոքսէն եպիսկոպոսին (*) հրամանին վերայ Պողկարպոս քորեպիսկոպոսը բոլոր Սուրբ Գիրքը թարգմանեց յունարենէն: Միայն Նոր Կտակարանի քանի մը հատուածներ և թերեւ քանի մը հատ ալ Հին Կտակարանէն պահպանուած են:

Յակոբ Եղեասցիին ձեռագիրը. — 705 ին, Եղեասցի Յակոբ եպիսկոպոս սրբազրեց Փելիթօն, մանաւանդ Եթանանիցիին և ասորա-վեցիլեան թարգմանութեան համաձայն: Հնգամատենը, Սամուէլի գրքերը, Դանիէլ, Թադաւորաց գրքերուն և Յայայեայ հատուածները պահպանուած են:

Ասորա-Պաղեսիմական քարգնամութիւն. — Մեղքիգները քրիստոսաբանական վիճաբանութիւններուն հետեանքով բաժնուեցան միւս ասորիներէն և ստեղծեցին Դ-Ջ դարերուն ոչ միայն առանձին աստուածաբանական գրականութիւն մը, այլ նաեւ աստուածաշնչական բնագիր մը: Այս վերջինը պահուած է մոնտանոզ ժամաստցութեան գրեանց մէջ: Անոր լեզուն պաղեստինեան զաւառարարառ մըն է: Թարգմանութիւնը կատարուած է Վեցիլեանի յունարէնի վրայէն և նկատի առնուած են նաեւ Ղուկիանոսի և Փելիթոյի բնագիրները:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՈՒՆԻ
(Շարունակելի)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՂԲԱՏԻ ԴՊՐՈՑԻ ՄԻ ԳԼՈՒԽ ԳՈՐԾՈՑ:

(ԳԵՏԱՇԷՆԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ)

(Շար. Սիւն 1934, էջ 305 էճ)

Սկզբնազարդը 113 ա. ներքեւից բաց, իրար կողքի երկու քառանկիւնիներ են, կողերը եռաւորակ շարքով իրենց ցողուններից կազմուած բոլորակի մէջ, սրանց մէջ պարանահիւս զարդով ձողի գլխին հաստատուած է մի խաչ: Ս և Կ սկզբնատառերը կազմուած են պարանահիւսի, հիւսկէնների, ութաձևի և արմաւենիկի մօտիւններից:

Հուսանցքազարդը երկուս և զարդարուն բունի վերայ հաստատուած ոսկեղօծ խաչ է: Ղուկասը՝ 174բ. (պատկ. 7) նոյնպէս նստած է աթոռակի վերայ, մանրանկարի մեծութիւնն է 22.5×14, 8 սմ., ոտքերն

ու կողերը զարդարուն, թիկունքն ուղիղ անկիւն և հասնում է մինչև աւետարանչի մէջքը: Աթոռի վերայ ձգուած է սրածայր վերջաւորութիւններով մոթափայլ, ծայրերը զարդարուն: Աւետարանիչը նստած է գլուխը դէպի աջ թեքած, երեք քառորդական պրոֆիլով: Տոգան գորշ կանաչագոյն է, որ իւրանի մէջքից ցած մասերն ու ձնկները ծածկում եւ հասնում է, զրեթէ, մինչև ետները, կողքից միայն՝ ներքեւում քիչ բաց, որտեղից երևում են տունիկայի փէշերը. ապառ է աջ ուսն ու թըւը, եւ երեսում է լայնաթեւ տունիկան. ոտքերին սանդալ ունի: Մնկների վերայ դրւած է բաց աւետարան, որի կողմի կապիշներն ու կոճակները երևում են աջ և ձախ կողմից: Աւետարանչի ձախ ձեռքը չի երևում, բայց այն տպաւորութիւնն է ստացւում, թէ բռնած է աւետարանը տա-

(*) Փիլոսէն եպիսկոպոսը ծանօթ է Ջ. Է. դարու հայ վարդապետաց, ան կը յիշուի Սահակ Գ.ի վարդապետական մէկ գրուածքին մէջ. (սե՛ս Գիրք Թղթոց, էջ 413-482): Անկէ վկայութիւն կը բերէ ճանե Ամանիա Սանահնեցի:

կից, իսկ աջով գրիչն է բռնել և գրում է «Քանգի բազ» աւետարանի սկսուածքը: Մորուքը գանգուր է, բիսերը դէպի ցած թեքուած, աչքերն ու յոնքերը, քիթը, ամբողջ դէմքն ու գլուխը համաչափ եւ կանոնաւոր. այտերը թեթեւ կարմիր. գլխի մազերը կարճ կտրուած, բայց ճակատին երկու թեթեւ փունջ իջած: Մանրանկարի ֆոնը կապոյտ է, շրջանակը արմաւենիկի ոլորապտոյտ մոտիւններ, կարմիր շերտերի մէջ առնուած:

և մարմնի ընդողջող գծերը թեթեւ կարմիր: Որպէս լուսանցքի վարդ կիսիկաւրիւմով գրուած է և տառերի միջին մասերը արմաւենիկի տերեւներով զարդարուած՝ «Ասահայ է գիրքս ի փրկութիւն»:

Վերջին մեծ մանրանկարը Յովհաննէս աւետարանիչն է Պրոխորոսին հետ (268ա), (պատկ. 8) 20,3×14,4 սմ. մեծութեամբ: Աւետարանիչը կանգնած է և երեսը երեք քառորդով դէպի ձախ դարձրած. լուծ է Աստուծոյ թեղադրութիւնը աջ անկիւնից,

(պատկեր 7)

Սկզբնապարզը (175ա) ցանցաձեւ, թեք քառանկիւնների մէջ բուսական զարդարանքով խաչաձեւեր են ոսկի ֆոնի վերայ. ցանցազօծերը կարմիր, իսկ խաչաձեւերը մոյգ կանաչ և կապոյտ: «Ք» կազմուած է բուսական զարդարանքներից և զըմական հիւսուածքներից. միւս տառերն ամբողջ տողով մանրանկարչական, ութաձեւերի, օղակների և արմաւենիկի զարդերով. եզր թեւաւոր է եւ կապոյտ, դէմքի

ձեւացրած աստղազարդ երկնքից, յունո-հայկական ձեւով օրհնող աջով: Աւետարանիչը հագիլ է կապոյտ, սպիտակով ծալքերը շերտաւորած, առնիկայ եւ վերան ձգել մինչեւ ոտները հասնող կանուխ՝ նարնջադոյնով ծալքաւորած սոգան. տաքերը բորիկ են: Աջ ձեւքով խաչակնքում է Պրոխորոսին որպէս թեղադրութեան նըշան, իսկ ձախը քիչ բարձրացրել, զարմացած ուշադրութեան համապատասխան մի

(պատկեր 8)

շարժում. նիմբուսը բոլորակ է, սպիտակ դաշտը աճաւորած արմաւենիկով ծածկած: Մորուքն ու մազերը գորշ են, այստեղը թեթեւ կարմիր, ճակատը դուրս ընկած և լայն:

Պրոխորոնը նստած է ցած եւ տնթիւկունք աթուակի վերայ, կարմիր առդայով և մինչև ոտները հասնող գեղնաւուն տունիկայով, ձախով կապուած ունետարանն է բռնել խուցուրի գրեքով, իսկ աջով գրում է եղեգնեայ գրչի բռնած. (աւետարանների դանադան լիզուռներով սկզբաւաճը նորա տիկեքարկան բնոյթն է մատնանշում այտտեղ եւ ոչ մանրանկարների սկզբնականների ծագումը): Պրոխորոնն անմորուք պատանին է, գլխի սև մուկերով, և աչքերն ուղղած դէպի աւետարանիչը: Մանրանկարի ընդհանուր ֆոնը կապոյտ է, բայց իբրև կենդանացող տեսարան և զարդ Պրոխորոնի յետևից նկարուած է (հայկական) մի բոլորակ առհար, որի մարմինն ու լուսամուտներն առնուած են կեղծ սիւնների վերայ հանդգող կամարների տակ, անարժոյտները զարդարուն, որոնք նեղ և երկուր լուսամուտների և իրենց պատկերի հետ ժԱ. դարում երևան եկած և ԺԻ. ում ընդհանրացած ձևերն են յիշեցնում: Տաճարի մարմնի և գմբէթի մէջ եղած տարածութիւնը բոլորակ երկդ է՝ ծածկուած ունետարած արմաւենիկներով: Կեղծ կամարների տակ են առնուած նաև թմբուկի լուսամուտները, իսկ վեղարը շերտաւորուած է բոլորակ հիմքի վերայ, գմբէթը վերջանում է խաչով, որի ներքին գունդն է միայն երևում, մնացածը լրացնում է երևակայութիւնը: Մանրանկարի ըջջանակը գծական արմաւենիկի ոլորտպոյտ և կարմիր զարդերով:

Սկզբնազարդը երկու շարք երեք երեք քառանկիւնիների մէջ եւտաերկենիի և նրանց ցողունների հիւստածքի վարդեպններ են, ին վերից վար այնպիսի հիւստածք, իսկ տառի բնորոշիչ հոնը վիշապազլիտով վերջացած. և եւ կ կապուած են ի ի հետ պարանահիւստով:

Բազմաթիւ են մանրանկարչական տառերն ու լուսանցքի զարդերը. գոյների մէջ իշխողը կապոյտ կաճաւորդն է, իսկ մոտիւններն են եւտաերկենի, արմաւենիկներ, ութաձև զարդեր, կանթեր և օղակներ, պարանահիւս և այլ հիւսկէն մօտիւններ արեւելեան բնոյթով:

է.

Աւետարանի արտաքին և մանրանկարչական նկարագրութիւնն ու յիշատակութիւնները տալուց յետոյ՝ անցնինք այժմ բուն ուսումնասիրութեան: Նախ տեսնենք նորա պատմութիւնը, որ ամփոփել կարող ենք մէջ բերուած յիշատակարանների հիման վրայ, նրանցից 1-11 համարներով նշանակուածներն անմիջական կապ ունին ձեռագրի ծագման հետ, իսկ մնացածները յետագայ պատմութեան: Այդ յիշատակարաններից տեղեկանում ենք, որ աւետարանի ստացողն է Սահակ անունով կրօնաւոր քահանայ, առաջկերտ սր. ուխտիս Հաղբատայ, ազգաւ և տոհմիւ ի միւս մայրաքաղաքէն յԱն.ոյ.ո(°) նորա ծնողներն են Ռոմանոս կոմ Սիմանոս և կատայ(***), իսկ հարազատ եղբայրներն են Իպատոս և Առաքել(****) որի նկարն ունինք Սահակ ըստացողի հետ (17 և 24 և 25 և 4). նրանց քոյրերն են Զարհայ և Կոստանկիկ(****). Թէ հղբայրները և Թէ քոյրերը ամուսնացած են և զաւակներ ունին, բայց անունները չեն յիշուած: Որպէս Սահակ ստացողի հոգեւոր ծնող յիշուած է Սարգիս կրօնաւոր քահանայ, որի եղբայրն է Եսահիբ(*****). Սարգիսը հաւանութեն Հաղբատի միաբաններից է, ուր հոգեւորապէս ծնել և իւր կրթութիւնն է ստացել Սահակ կրօնաւորը: Յիշուած են և Յակովբոս ու Վարդ իրենց ծնողների ևւ ընտանիքի հետ(*****), որոնք ստացողի հետ կարեւոր կապեր ունին, բայց մանրամասնութիւններ չգիտենք:

Ստացողի գլխաւոր յիշատակարանից (1. 2-ի մէջ 348ա.) իմանում ենք, որ աւետարանը նուիրուած է Արշոյ տոհմի սուրբ ուխտին, որ շինուած է Հէնց նուիրատուի և նորա հարապատեհի ծախքով. հղբովանդակ գոյք ծնողաց միտքն են եղբայրք ծախեցաք և շինեցաք զածաքնակ սր. եկեղեցիքս: Տարաբաղդաբար անձամբ չենք տեսել այս վանքը, որ գտնուած է Անիից

(°) Յիշատ. 1. 2. 6. 7. 9. 10. 11. եւ 17ա. 2-ի մէջ, պատկերի վերնագիրը: (***) Յիշ. 1. 6. 8. (****) Յիշ. 1. 2. 8. (*****) Յիշատ. 6. (******) 1 և 3. (******) 1 և 6:

ոչ հեռու, Ալաճա լեռան արևելա-հարա-
ւային փեշերին, գեպի Տեկոր տանող ճա-
նապարհից քիչ աջ, բայց Սարգսևանի
բերած արձանագրութիւնների մէջ չկայ
չինութեան թուականը և ոչ որ և է տեղե-
կութիւն չինողների մասին, միայն հնա-
գոյն թուականը 1207-ից է, ասել է, թէ
այդ ժամանակներն էլ կամ քիչ առաջ չին-
ուած է վանքը: Ճեկեղեցիս այս թէպէտ և
մեծութեամբն և հոյակապութեամբ գու-
գուկշիւ չկայցէ ընդ Բագնայր, սակայն
և ոչ շատ ստոր է քան զնա: Նոյն օրինակ
բաժանեալ է և սա ի ներքնագաւթ և ի
տաճար, անսխն է ներքնագաւթն և կա-
մարաւ յարկեալ: և ի վերայ տաճարին և
երկուստեք խորանին գեղեցկաշէն մատ-
րունք կամ աւանդատունի հանդերձ կա-
թողիկէիւք իւրեանց (*), ուշադրութեան
արժանի յատկապէս վերջին մասով, որպէս
հիշարկանի և կմբէթով վերջաւորուած
եկեղեցիների մի երեսով մեր ճորտարայեւ-
տութեան մէջ, որի մասին քիչ յետոյ ևս
խօսք կ'ըլնի: Կարծում ենք, այս ուխտի
առաջնորդն է հայր եղբայրիկը, որի պատ-
կերի նկարագրութիւնը տեսանք Դ. պրա-
կում (պրս. 1.) որովհետեւ Հաղբատի ա-
ռաջնորդն էր ասր. Յոհանէս», իսկ Հո-
ռոմոսինը հայր Մխիթար, ուրիմն և եղ-
բայրիկը այս վանքերի հետ կապ չունէր:
Սակայն երկար չէ մնում աւետարանը
իւր տեղում, այլ ևս ընդամէնը տասն և
մէկ տարի. ոմն Սարգիս քահանայ (Ջեռ.
349ա. Յիշ. 2) եղանակ զառ ի գաւառին
Անոյ գնում է և նուիրում «Մեծ կողմանց
եպիսկոպոսարանիս, որ է իւր տեղի սնն-
դեան» ստանալով տարին երկու ժամ Ս.
Սարգսի տօնին, «ի թուականութեանս:
ՈՂԲ: ի յիշխանութեան հղաւրին Հասանայ
որդոյ Վախտանգայ, և հայրապետութեան
տն. Յոհանիսին»: Աւետարանի անմիջա-
կան գրողն և Անիի շրջանից բերողն է ոմն
Մխիթար:

Մեծկողմանց կամ Մեծկուենից եպիս-
կոպոսարանը մէկն է Արցախի հնագոյն հո-
գեւոր կեդրոններից, որ Զ. Դարից սկսած
որոշ դեր է կատարել Աղուանից իշխանու-
թեան մէջ: Յիշատակարանի Վախտանգայ

որդի հօր Հասանը, ոչ այլ ոք է, բայց
եթէ Հասան-Ջալալ-Դաւլէ կոչուածը, Դաւ-
ձասարի շինողն ու Զաքարէ և Իւանէ
սպասաւորների ինքնաձի քրոջ որդին: Այս
խնդիրը մեզ համար պարզուած է յատուկ
ուսումնասիրութեամբ, որ այստեղ կրկնել
հնարաւոր չէ, միաժամանակ, վերին ինա-
չնեում էլ ապրում էր ԺԴ. դարի երկրորդ
տասնամեակում նոյն անունով ևս հայրա-
նունով մի այլ իշխան:

Յիշատակարանները ցոյց են տալիս,
որ աւետարանը երկար ժամանակ մնացել
է Մեծկողմանց եպիսկոպոսարանում. տէր
վանականը ԶԶԴ = 1325 թուին նորոգել է
տալիս ի յիշատակ իւր ծնողների և եղբայր-
ների, կազմողն է Ստեփանոս քահանան
(Յիշ. 13):

Ապա 1325-1383 թ. թ. Սաղմոսի քա-
հանան գրել է իւր յիշատակարանը (14),
խնդրելով յիշել Մուսայէ և Սաղադէի որ-
դիներին. յիշատակարանը թուական չու-
նի, բայց ՊԼԲ = 1383 թուին Մոզսէս քահա-
նայի յիշատակարանն է գրուած (15), ուր
ի միջի այլոց յիշել է խնդրում «և զհայրն
իմ զՍաղմոսիկ քհ.»: Մոզսէս քահանայի
այս յիշատակարանի «պարոն Ջալալը որի
իշխանութեան մէջն է Մեծկողմանց հ-
պիսկոպոսարանը, Դաւձասարի գաւթի մէջ
թաղուած նոյնանուն իշխանն է. «Այս է
հանգիստ մեծին Ջալալի յաղաթս յիշե-
ցէք. թվ. ՊԶԵ». արձանագրութիւնների
մէջ յիշում են «Պաստաւ որդի մեծի Ջա-
լալին», ԶԴ = 1471 և ապա ԶԽԲ = 1493
թուին «Տաւրոսն թոռն մեծի Ջալալին» (*).

ԿԱՐԵԿԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

(Ճարտնակելի)

(*) Բարխուդարեան, Արցախ 176. 178: Ջալալի
հանգստեան արձանագրութեան թուականը ըստ
Բարխուդարեանի ՊԶ. է, իսկ մեր նկատողու-
թեան տեսակետով վերի թուականն ենք նշան-
կել, բայց, գուցէ, վերջին է-ն, էական բայն է
և բուն թուականը ՊԶԶ:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՄԱՐԱՇ ԿԱՄ ԳԵՐՄԱՆԻԿ»
 Հեղինակ՝ ԳՐԻԳՈՐ Հ. ԳՆԱԼՈՒՍՏԵՆԿԻ,
 «ԿՈՅՆԱԿ» ՏՊԱՐԱՆ, ՆՈՒ ԵՈՐԵ, 1934

Պէտք է խոստովանիլ, Մարաշի մասին տեղագրական և վիճակագրական հատոր մը լինելէ աւելի՛ չանրագիտարան մըն է ասի. համապարփակ մատեան մը. որ կը պարունակէ ամէն ինչ որ կրնայ շահագրգռել միւսքը՝ այդ քաղաքին անցեալին և ներկայ տառն զայն ոգևորող հայ կանաքի բոլոր արժէքներուն մասին: Ձենք կարծիքը ճշմարտութենէն տարբեր քան մը ըսած ըլլալ՝ ըսելով թէ անոր պատուական հեղինակը, Պ. Գր. Գալուստեան, ցարկ՝ յոյս տեսած այս կարգի գործներուն յաւագոյնը հրատարակած է, մատուցանելով այսպէս անցնահաւանի ձեռք մը՝ իր անմոռանալի հայրենիքին, և անգին սփոփանք մը՝ իր և ի սփիւռս վայրկյալատիկ իր հայրենահիցններուն սիրտներուն. որոնք զիս քանի մը սեւեռեղ պիտի աղկնիրդուին ինչիկիոյ՝ Այնթապէն ետքը՝ ամենէն աղեղնական այդ քաղաքին յուշերովը:

Ուշածաղ մեծութեամբ և ամենանոսձ մասամբ մանրատառ ԺՆ ԴՅԱԷ էջերէ բաղկացած այս գիրքը կը պարունակէ քսանէ չորս գլուխներ, ըստ այն սկզբունքին թէ որ և է իրի՝ անձի՝ տեղի կամ գործի յատուկ ճանաչումը իր շրջապայրին ծանօթութեամբ իր միայն կրնայ ամբողջանալ, Պ. Գալուստեան խնամքը ունեցած է, որուն քաղաքին անցնելէ առաջ, իր ընթերցողներուն տալու նախ նկարագիր ինչիկիոյ, և յետոյ, ներշնչանակաւոր յառաջխաղացքով՝ Աստանայի և Հայէպի նահանգներուն, այս վերջինին հինգ գաւառակներուն և անոնց գիւղերուն, և այս ամէնը՝ յընդհանուր գէթ՝ աշխարհագրական, բնագրական, փառնայի և փլորայի, անտրական, քաղաքական և պատմագրական գիծերու մէջ մանրագիտի ճշգրտութեամբ իրաւունքով, Զէյթունի, Եւթիւնիներու քայնին չէ զլացուած անառիկ իրաւունքը՝ ունենալու իր մանաւոր գլուխը, որ հանգրաւաններէն կը մանրամասնուին ազգային, կրօնական և ընտանեկան սովորոյթները, ֆիլքլոսֆիլոսոֆիկական սովորոյթները, և պատմութիւնն իսկ Քրիստոնէութեան մուտքին ի Զէյթուն՝ քաղաքութեամբ մեր առաջին յուսաւորէններէն միայն, որ Թագէտս պիտի եղած ըլլար, նայելով ուխտաւորանին անուանին, և զոր հակայն Բարթողիմէոս կոչած է ժողովուրդը, կարծես մերս Հ. Բարթողիմէոս քալի հայաքէն զարթուած...:

Ի. Գրուիւնի է որ հեղինակը կը մտնէ որուն իր նախնին մէջ և Համառօտ բայց իրապէս հետաքրքրական են նախասոսկական և պատմագրական

տեղեկութիւնները որոնք կը տրուին քաղաքին զոյգ անուններուն, անոր նշագոյն և դասական շրջաններու պատմութեան, քրիստոնէական իրուականի անցքերուն, մասնաւորաբար Պապիկեան եւ նիստորական խորտամենքուն, այսպէս, քանի մը զար փոփոխակի մերթ իրազանդական և մերթ հասփնական տիրապետութեան անցնիլուն մասին մինչեւ ԺԱ. դար Շահնիշեան են հոն դրուած բուն հայապատմական կամ հայապատմական մասերը, թէեւ ուսումնասիրութիւնն աւելի՛ ուսումնասիրութեան առաջին ձևով կը ներկայանան անոնք, հայ պատմագիրներէ, նոյն իսկ ձևաւորաց իշխասակարաններէ, եւրոպական հանրագիտարաններէ և այլ աղբիւրներէ առատորէն է՛լ բերուած հատուածներով և կամ ծանօթութեանց ընդելու գումով:

Համեմատաբար աւելի խնամք կոյ անշուշտ յաւորք Ը. Գրուիւնի մէջ, ուր կը նկարագրուի Մարաշի տնտեսական կեանքը. արհեստներու և արուեստներու, առևտուրի և վաճառականական չարժման ամբիւր ներկայացմամբ զոր շատ աւելի կանխաւոր կիրառով և արտածութեան և ներածութեան համատեանական ցուցանիքով պատկերացնել հնար պիտի ըլլար անշուշտ՝ եթէ զժամանակինը արգիլած չըլլար տեղւոյն վերայ կատարելու այս աշխատութիւնը: Բայց անվիճելի է յաղուցութեան յաւորք հինգ գլուխներուն (Թ-ԺԳ), որոնց մէջ կը պատկերացուին Մարաշի ընտանեկան կեանքը, գաւառաբարբառը, կրթական կեանքը, նոր սերունդը կրթով հաստատութիւնները, հայ աշուղները և գրագիրները: Այս գլուխներուն համար հատորին խմբագրողին երախտապարտ պէտք է լինէր ոչ միայն իր հայրենակիցներն ու երկրակիցները՝ այսպիսի ֆնայուն յիշատակարանի մը մէջ յաւէր-ժացուելուն համար իրենց հայրենիքին օրտի և մտքի կեանքը, այլ նաև հայ գրականութիւնը և բանասիրութիւնը, որոնք աս պիտի գտնեն զիս մինչև երէկ իր ընաշխարհին մէջ իր բնասունակի պատմութիւնը արժեքնոյ ժողովուրդի մը հոգիին գաղտնիք: Ի՛նչ խնամուած մանրամասնութիւն՝ առաւելին սովորոյթներու և ընտանեկան ու ընկերային կենցաղի կարգունակներուն: Ի՛նչ խոլմայիս խոսուցում՝ 73 մանրատառ էջերու մէջ գաւառաբարբառին վրայ ամբողջական ուսումնասիրութեան մը, ուր իրենց տեղը ունին տեսութիւնները՝ ընդհ. հայ արարականներու, ինչիկեանին կամ միջին հայերէնին, Մարաշի իմբաստութեան թէ հայերէնամոտացութեան մասին. բաներու, առածներու, չարք մտքի, Անտարաքինի հատուածներու միջոցաւ ներկայացուած քաղաքատեղիներ Մարաշի, Հաճնոյ, Զէյթունի և Սուևտիոյ բարբառներուն միջև, քերականական և բառագիտական խոսքի նոսքեր, երգեր, ոճեր, ասութիւններ, անէծքներ, օրհնանքներ, պատմաճառներ, բառարան և բարբառարան: Հակառակ մէկ կողմէ քաղաքական կը քաղէ, չես կրնար կասեցնել ընթերցումը:

կրթական կենտրոնի եւ կրթութեան նոր տեսակէրը պատրաստող ներքին՝ այսինքն Մարաշի մէջ եւ զպահ, և արտաքին՝ այսինքն Ալեքսանդրիայի, Տարսուսի, Գոնիայի ամերիկեան գոյններուն և պետական եւ այլ համալսարաններու գործունէութեան պատկերը որտաքաւ չերմարժիւն մ'ուշիւ Տեղին է գիտելու թէ հոս ալ, ինչպէս Պոլսի և այլուր ի Թուրքիա, անգլայի կրթութեան ժողովրդականացումը Ազգ. Մանսնագրութեան թուականէն կ'սկսի, իսկ անոր թափ կուտայ օտար և մանաւորապէս ամերիկեան վարժարաններու օրինակը. բայց թէ՛ առաջինը և թէ՛ երկրորդը՝ այսպէս կամ այնպէս՝ առիթներ միայն կ'ըլլան միշտ տալու ներքին շարժումի մը, որուն աւել ազգային հագուել մէջ է ինքնին։ Յատկապէս նկատողութեան արժանի են ինքը, զոր Բէյֆուսիքն կաթողիկոս ըրած է իր ժամանակին, այդ տեսակէտով, և իզական կրթութեան համար թափումը կանուխ խնդրելը՝ հակառակ թուրքերէնի ստացած տիրական դիրքին։ Այս մասին իրենց որոշ արժէքը ունին անշուշտ շատ լաւ գաստրոնոմիայի տեղեկութիւնները եւս որոնք կցուած են երեք ամերիկեան գոյններուն հաստատութեան և զարգացումին, և անոնց միտաւորական և բարոյական ոյժերը զգանակող շարժառիւթներուն մասին։ Օտարազգացութեանց մեր ազգային ներքին կենսին մէջ կատարած դերը լուսարաններու տեսակէտով յոյժ շահեկան են այս գրքին վաւերագրի ծանոթութիւնները։ ԺԻ. Գլուխին մէջ, ուր կը խօսուի Մարաշի այդ զարգէտներուն եւ աշուղներուն մասին, թէ մը ցնցող կը գտնենք յայտնուած այն կարծիքը՝ թէ կիլիկիոյ շաշուսիները ընդհանուր առմամբ չէ ունեցած ուրոյն ժողովրդական գրականութեան կամ բանաստեղծութեան։ Ժողովուրդը մը որ ըստեղծած է մեր ներկայ գրականութեան նախալեզուն, Միլին Նայերէնը, և որ ազգային, քաղաքական և հրոնական կենտրոն օգնորութիւններով եռուղեւորուած է դարեր, կրնայ միմէ թուրքովի ամուլ մնացած լինիլ ցեղին հոգին նոյն ինքնի արտայայտող այն դասին մէջ որ գրականութիւնն է։ Մենք կը կարծենք թէ կանխահաս է այդ տեսակ եղբայրացութիւն մը՝ ցարձափ դեռ բաւական չափով չէ ռուսմատրուած մեր ռամկոթնին գանձարանը, ուր կիլիկիան միտքն ու գրիչը մեծագոյն բաժինն ունեցած են գործունէութեան։ Եթէ այդ երեւոյթը աչքառու է թրքախոսութեան չընտանի համար գէթ, ստոր բացատրութիւնը անոր մէջ է՝ որ երբ ժողովուրդը մը կորսնցնիլով մայրենի բարբառը կը սկսի խօսիլ օտար լեզու, խորթնայլով իր զգացողութեան և արտայայտումի միջոցները, բաական տրեւի համար կը թառամի բուն իսկ զգացումներուն ալ կենդանութիւնը, և կը զազրի արտաքինէ։ Բոլոր թրքախոս գաւառներուն համար հասարակաց վիճակ մ'է այս։ Այն է պատահող որ այդ լեզուով հայ երգիչներէ յորինուած Յիսակները (տալի)՝ արժէքի տեսակէտով որեւէ աղերս չեն ցուցներ բուն հայ աշուղական գրականութեան հետ, այնչ ունենա-

լով անցած բանաստեղծական գեղեցկութենէն, Մանշրք երեք գլուխները նուիրուած են Մարաշահայութեան կրօնական և եկեղեցական կենտրոնի։ Առանձնաբար նկատի առնուած են Ազգային Մայր Եկեղեցին և համազգի կաթողիկոսի եւ թողութեական հասարակութիւնները, նարագրուած են իւրաքանչիւրին եկեղեցիներն ու աղօթարանները, կենսագրուած են Առաջնորդները, քահանաները և Նովիւները, թէ՛ անոնք՝ որ Մարաշի մէջ պաշտօնավարած են, և թէ՛ անոնք՝ որ ընդի Մարաշի են, բայց այլուր պաշտօնավարած։ Կենսագրութեանց մէջ ռաշագրու են Բէյֆուսիքեանի և ներկայ Մահալ կաթողիկոսի նուիրումները։

Կրօնական շարժութիւնները ներկայացնող հատուածներուն մէջ՝ կ'արժէ տակելի աւելի հանգամանորէն գրել Մուհապպէթիններն և Բուհիհիներն մասին, որոնք, թողքական մտայնութեան ուղղակի կամ անուղղակի ծնունդ, կիլիկիայեան հայութեան այդ մարդերուն մէջ երեւն հայած են նախապէս, և հիմակ գաղութայնային ինչ ինչ կողմերը հիւսաւորուած։ Նոյնպէս եպիսկոպոսական եկեղեցիներն ի կիլիկիա հաստատուած մասին, թէ և այս վերջին բոլորովին պատմութեան կը պատկանի այլևս։

ԺԵ. Գլուխը՝ Մարաշ ռամանեան տիրապետութեան տակ, անցման գլուխ մըն է պարզապէս, հակնային դարձնելու համար յաշարդ չորս գլուխները, որոնք մէջ կը խօսուի յեղափոխութեան Մարաշի մէջ սկզբնորոշումն, 1895ի մեծ հոտորածին, զայն կանխող գէպերու, կիլիկիոյ աղէտին, չորսնայ քաղաքական կուսակցութեանց յաշարդարան կապողներու մասին, և վերջապէս Մարաշի վերջին աղէտին մասին, զարեւորեցնող եղեւնապատում, ուր բարեկամներու խղճահալութեան ու խարդաւանները եւ թնամիները զորութիւնը և կատապոլիները պար բռնած են իր հաւատքէն և ազգային ինքնութեան ըզգացումն բաժնուրի չգիտցող ժողովուրդի մը բախտին առէ։ Գ. Գլուխնուան ուսգանալու պէտք է ասանկարած լինի բանաստեղծի իր սիրտը, կարենալու համար պատմողաբար արձանագրել ինչ որ կը բոլանդարդի անոնց մէջ։ Վտառ հմտական թէ ոչ միայն ինքը, այլ նաեւ բոլոր իր վերապիլի աշխարհակիցները, թուով աւելի քան 15000, որոնք ցիրուցանուած են Սուրիա, Պաղեստին, Իրաք, Եգիպտոս, Յունաստան, Ֆրանսա, Հիւսիս և Զար. Ամերիկա (ինչպէս երկարագի մտադրութեամբ մանրամասնուած է վերջին երեք գլուխներուն մէջ), եւ որոնք ամէն տեղ կը վայելն ժիր եւ պարկեշտ համայնեցներու համար, իրենց ընտանեկան գրագրաբանին մէջ իրենց Աստուածաշունչին և Ազգապատումին քովը գուրգուրանքով պիտի պահեն այս հատորը, շարժուած մէջ քանի մը անգամ, միւսներէն հտըր և իր կարգին, զայն եւս բանալու և անհէ՛ ևս ծծելու համար իրենց նախնեաց ոտերը հետքերն եւ քանդակի յայտն մեծութիւնը, և լեցունի սիրտով և քրտուներով լուսացուած խղճմտանքով ստորագրելու համար մեծ ճամնը

մը՝ գիրքին 894 էջին վրայ, մնացորդաց մարդահամարին ներքե հրուսած սա եռատողին տակ, «Աֆո՛թ թարգարարներուն, պատի՛ւ հայ վերապրումի ճիգին ու մանասեղ աճելու և բազմանալու առողջ բնազդին»:

Մասնախոսաբանի մը օտանանները թոյլատու էն են աւելի ընդարձակ եւ մանրադատում վերլուծում մը, որուն սակայն ո՛ր միայն ընդունակ այլ և արժանի է բազմաթիւ աշխատակիցներու օգնութեամբ պատրաստուած, 260 է աւելի լուսատիպ պատկերներով զարգարուած, մտածուած դասաւորութեամբ համակարգուած, գեղեցիկ տպագրութեամբ ի լոյս ընծայուած այս ընտիր գործը, որ ինքնին իսկ կը յանձնարարէ ինքիդինը ոչ միայն ամէն Մարաշահայի այլ նաեւ ոչ Մարաշահայերուն, այսինքն ամէնուս:

Յ. Ե. Գ.

— — —

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ փետրուար ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյս ՅԹՐԷՄ Ժողովը եօթն անգամներ ինիստ դուստրուեցաւ իրիկ վարչական Մարմին, իսկ իբրեւ ԼԵՐՈՍԿԱՆ Գերագոյն Ասեմն՝ մէկ անգամ, իւրաքանչիւրը զբաղելով իր իրաւասութեան մէջ եղած խնդիրներով:

Քշ. 4 Մարտ. — Ժառ. Վարժարանի և Ընծայարանի աշակերտք, իրենց տեսչին և ուսուցիչներուն առաջնորդութեամբ, գացին Երիթով, Յորվանան գետ, և Մեռեայ ծով, ամրողջ օրերն այն տալով տարեկան այդ պտոյտին, Կրօնական պաշտամունք կատարեցին Յորդանանի ափին, լողանք ըրին Մեռեայ ծովու մէջ, ճայցիցին Երիթով, և վերելք կատարեցին դէպի Փորձութեան Լեռը:

— Ս. Պատրիարքը ևս, Տ. Մեքսոյ Սրբազանի, Տ. Եղիշէ Վրդի և Պ. Կ. Նուբհանի ընկերակցութեամբ, անցաւ Յորդանանի միւս ափը, ուր հիւրընկալուեցաւ Պ. Ս. Անթիքճանանի ձեռմբոց տաղաւարին մէջ:

Պշ. 6 Մարտ. — Երեկոյեան հանդիսաւոր նախատեսակ Սրբոց Վարդանանց. Հեթումի արքայատան մականը ի տես հանուեցաւ ըստ ասորութեան:

Սշ. 7 Մարտ. — Ըստ սովորութեան, Ս. Վարդանանց տօնին այս օրը պատարագեց դըպրանոցին տեսչը, Տ. Տրբան Վրդ., որ և քարոզեց օրուան տօնին առթիւ, արգային այս պատերազմին հոգեւոր նշանակութեան մէջ մասն

նանշելով անոր բուն արժէքը, իբր սուրբ խնայելի մը պաշտպանութեան գործը, որ՝ պարտութեան երկ ոյթին տակ՝ հշմարաւ յաղթանակին մը եղաւ:

— Կէս օրէն վերջ, Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ աւագ թարգման Տ. Հայրիկ Վրդի և գիւստանիպ Պ. Կ. Նուբհանի այցիկեց Ձիսոս պաշտոնի հիւսիսպատասանը, ի շնորհաւորութիւն իրենց ազգային տօնին:

Ուր. 8 Մարտ. — Ըստ իրաւական սովորութեան, Ս. Պատարագը մասուցուեցաւ Ասորւոց մատրան մէջ, ուր քարոզեց Տ. Գէորգ Վրդ., որ նախըթանաբար քարոզած էր նաեւ ի Ս. Աստուածածին. նիւթ առնելով օրուան ընթերցուածներէն, ազգու յորդորներ տուաւ մերձակայ պահոց առթիւ աղաշխարութեան և քրիստոնէական բարի կենաց համար:

— Կէս օրէն վերջ Ս. Պատրիարքը, Տ. Մեքսոյ Սրբազանի, Տ. Սինն և Տ. Տրբան Վարդապետներու և Պ. Կ. Նուբհանի և հարտարապետ Պ. Յայլէթանի հետ Երիթով գնաց, Յորդանանի ափին, միւս ազգաց մատուռներու շարքին կանուցանելի հայրիկան մատուռի մը մասին տեղւոյն վրայ քննութիւն մը կատարելու համար:

Շր. 9 Մարտ. — Երեկոյեան Ժամերգութեան ատեն կատարուեցաւ «Փակեալ խորան»ի ծէսը, բոլոր խորանները և սեղանները վարագուրուեցան՝ ի խորհուրդ նախածնողաց արտաքսման դրախտէն:

— Ժառանգաւորաց վարժարանի մեն սրահին մէջ կատարուեցաւ դպրոցական հանդէս՝ նուիրում Ս. Վարդանանց յիշատակին. թանախօսեց Տ. Զգոն Վրդ. ճառեր կարդացին Յարութիւն Սրկ. և Ժառանգաւոր Թորոս, արտասանութիւններ եղան:

Վր. 10 Մարտ. — Ըստ Հին Տոմարի Բուն Բարեկենդանի առթիւ Ս. Պատրիարքը քարոզեց, օրուան ընթերցուածներէն ներշնչուած խրատական խօսքեր ուղղելով ամէնուն:

— Երեկոյեան, ընդհանուր ռեզիանտան մէջ ընթերցին միաբանք և աշակերտք. մաղթանքի խօսքեր եղան Ս. Պատրիարքին կողմէ նուիրում պիտական Աթոռներու, Հայ Ժողովուրդին եւ Միաբանութեան և Պատր. Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազանի կողմէ՝ Ս. Պատրիարքին համար:

Քշ. 11 Մարտ. — Առաւօտեան Ժամերգութեան վերջ, միաբանութիւնը, աշակերտք և պաշտօնեայ Պատրիարքարանի մեն սրահին մէջ ներկայացան Ս. Պատրիարքին, բարի պահելի շնորհաւորութեան համար:

— Տ. Գարեգին Վրդ., Հայֆայի Հոգեւոր Հովիւր Ս. Աթոռ եկաւ, գործոց կարգադրութեան համար:

Պշ. 13 Մարտ. — Կատարուեցաւ արարողութիւնը հանդիսաւոր «Ջրածրիմբ»ի գոր և հրապարակային «Մեղա»-ն արտասանեց Ս. Պատրիարքը:

● ԵՂ. 14 Մարտ. — Տ. Գարեգին Վրդ. մեկնեցան իր պաշտօնատեղին:

— Տ. Սիոն Վրդ. Տ. Միւռնի Արք. և Գ. Կ. Նուբեան երեքով գացին արթոնապատկան պարտէզին գործոց քննութիւն:

— Երեկոյեան՝ հանգիստաւ բեկեցեցն. քարոզեց Ս. Պատրիարք Հայրը. բացատրեց աղօթքին կարեւորութիւնը, ցոյց տալով թէ անձին տկարութեան զգացումէն անդհուած հոգին աւելորդ միջոցաւ ամենէն աւելի կրնայ գտնել իր խաղաղութիւնը:

● Ուր. 15 Մարտ. — Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան, յանուան Ս. Պատրիարքին, Պայքարմի առթիւ շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ իսլամաց Միւսթիֆէ ֆէէնտիին և երեւելիներուն:

● Եր. 16 Մարտ. — Օրուան պոնին առթիւ, երէկ իրիկուն նախատեսակ և այսօր ժամերգութիւն և Ս. Պատարաք մատուցուեցաւ Ս. Թորոս պատմական մատուռին մէջ:

— Նիւ Եւրքի եպիսկոպոսական Աստուածաբանական համալսարանի ուսուցիչներէն Վեր. Հասլըրտ Ռուպրիտ, ընկերակցութեամբ Կանոնիկոս Պրիմմէնի. այցելեց Ս. Պատրիարք Հօր:

— Երեկոյեան, Միաբանութիւնը Հրաշափատի թափօրով մուտք գործեց ի Ս. Գարուսթիւն, հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի:

● Կիր. 17 Մարտ. — Ժամերգութիւն և Ս. Պատարաք տեղի ունեցան Ս. Գարուսթիան տաճարի մեր լիւրնայարկ մատուռին մէջ. իսկ Ս. Պատարաքէն լիւրջ Ս. Գերեզմանին շուրջ կատարուեցաւ երբեքարծ հանգիստաւոր թափօր, գլխաւորութեամբ Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի:

● Դշ. 20 Մարտ. — Ճաշու ժամերգութեան միջոցին Տ. Մկրտիչ Սրբազան Աղաւնունի քարոզեց կանանց դասուն, բարեգործութիւնը բարեպաշտութեան լծորդելու կարեւորութեան մասին:

● ԵՂ. 21 Մարտ. — Երեկոյեան, բեկեցեցնի միջոցին Ս. Պատրիարքը քարոզեց. բացատրեց թէ ապաշխարութեան խորհուրդը անկեղծօրէն պաշտաւած հոգիին վրայ միայն կրնայ արդիւնաւորուիլ, ու այդ կերպով է միայն որ մեղքէն խուսափած հոգին կրնայ հանգաւորիլ:

● Ուր. 22 Մարտ. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Լէտի Ունէլթըր սը Կրիմսթըն, Երուսա-

ղէմի նախկին կառավարիչ Սրբ Ռ. Սթօրսի դարձուին, որ Լոնտոնէն էր եկած:

● Եր. 23 Մարտ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի, Տ. Սիոն Վրդ. և Տ. Միւռնի արեւայի, մեկնեցաւ Հայֆա, տարեկան հովուական այցելութեան համար:

● Կիր. 24 Մարտ. — Ըստ սովորութեան, Ս. Պատարաքը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ, ուր քարոզեց Տ. Տիրայր Վրդ., նկարագրելով Աստուծոյ անսպառ սիրոյն պատկերը մարդուն համար, Անտակ Որդւոյն օրինակովը մշտնջենաւորութեամբ:

— Հայֆայի մէջ այսօր քարոզած էր Ս. Պատրիարքը, և իրիկունը նախագահած Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան 1500 ամեակի առթիւ սարքուած հանգէսին, ուր խօսած էին նաեւ, Բաքի Ն. Ամենապատուութիւնէն, Տ. Գարեգին Վրդ., իսկ Տ. Սիոն Վրդ. բանախօսած:

● Բշ. 25 Մարտ. — Տ. Մատթէոս Սրբազան, որ ձերբութեան ակարութեամբ քանի մը շարքի է լիւր անկողինէն էր ինկած, փոխադրուեցաւ քաղաքի գերմանական հիւանդանոցը:

● Դշ. 26 Մարտ. — Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ աւագ թարգման Տ. Հայրիկ Վրդ. և Գ. Կ. Նուբեանի, այցելեց եգիպտական հիւպատոսին, Ն. Վեհ. Փուստ Ա. թագաւորի ձննդանի տարեգործին առթիւ ի շնորհաւորութիւն:

● Դշ. 27 Մարտ. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Միլնադաբեան երաշխութեան Բրօք. ի Պերլի՝ գերմանացի Տօքթ. Եօաննէս Վօլֆ:

— Ճաշու ժամերգութեան առթիւ Տ. Մկրտիչ Սրբազան Աղաւնունի քարոզեց կանանց դասուն. խօսեցաւ խոնարհութեան վրայ, զայն ներկայացնելով որպէս քրիստոնէական մեծագոյն աւաքինութիւններէն մին:

● ԵՂ. 28 Մարտ. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Պարսկաստանի Նորընտիր Ֆրանսական դեսպան, Գ. Պօզլի, իր տիկնոջ հետ, որ Եգիպտոս — Պաղեստին — Սիւրիա ճամբով Կ'ուղարկէր Թէհրան:

— Երեկոյեան, «Եկեցեցէ» ժամանակ, Ս. Պատրիարքը քարոզեց. խօսեցաւ վշտաց մէջ համբուսութեան և աստուածային կամայ համակերպութեան մասին, բարոյական այդ երկու վիճակները ցուցնելով իրիւ երբեք միջոց անգոհուած հոգւոյ խաղաղացման: